

ANGVSTIA 27, 2023

ANGVSTIA

27

Revista

Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni

Editura ANGVSTIA
Sf. Gheorghe
2023

Redactor șef

ALEXANDRU POPA

Colegiu de redacție

DAN-LUCIAN BUZEA

DAN ȘTEFAN

COSMINA MARCELA OLTEAN

Orice corespondență se va trimite pe adresa:
Please send any mail to the following address:

MUZEUL NAȚIONAL AL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

Sfântu Gheorghe, Str. Gábor Áron nr. 16

520008, jud. Covasna

Telefon/fax: +40 267 314139

e-mail: secretariat@mncr.ro

web: angvstia.mncr.ro

ISSN 2602 – 0653

ISSN-L 1454 – 8275

Cuprins – Table of Contents

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE (*Archaeological studies and researches*)

Dan BUZEA, PUSKÁS József, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl de la Covasna Valea Hankó/ Valea Porumbeilor (*Preliminary report on the preventive archaeological investigations carried out at the Covasna-Valea Hankó/ Valea Porumbeilor*) 9

PUSKÁS József, Dan BUZEA, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din anul 2023 executate în situl Sfântu Gheorghe–Arcuș–Hosszú (*Preliminary report on the archaeological researches made in 2023 at the Sfântu Gheorghe–Arcuș–Hosszú site*) 57

Dan ȘTEFAN, Maria-Magdalena ȘTEFAN, Teledetecție și investigații geofizice la Biborțeni – Cetatea Tiburț (*Remote Sensing and Geophysical investigations of Tiburț Fortress from Biborțeni*) .. 83

Alexandru POPA, Carpii și cultura „carpică” între tradiția antică și literatura istorico-arheologică contemporană (*The Carpi and “Carpic culture” between ancient tradition and contemporary historical-archaeological literature*) 97

VISY Zsolt, The excavation in the Roman *castellum* of Énlaka/Inlăceni in 2022-2023 (*Cercetări arheologice din castrul roman de la Inlăceni în 2022-2023*) 113

SIDÓ Katalin, PÁNCZÉL Szilamér Péter, Pottery and small finds from the *porta principalis dextra* and *sinistra* at Inlăceni/Énlaka, Harghita/Hargita County (*Ceramică și descoperiri mici din zona porta principalis dextra și porta principalis sinistra de la Inlăceni*) 133

Andrea POPA, Managementul integrat al patrimoniului mondial în România. O propunere a unei structuri de management a viitorului monument UNESCO Limesul roman în Dacia (*The Integrated Management of Cultural World Heritage Sites in Romania. A proposal for a management structure for the future Roman Limes in Dacia WHS*) 145

STUDII DE ETNOGRAFIE (*Ethnographical studies*)

Lucian DAVID, Memorie și discurs. Transhumanța mocașilor voineșteni (*Memory and discourse. Transhumance of the shepherds from Voinești*) 161

RECENZII (*Book reviews*)

Alexandru POPA,
Matei, Dan (2021), *Castrele Daciei după părăsirea lor de către armata romană (Dissertationes Mvsei Potaisensis)*, Cluj-Napoca: Mega), 297 p., ISBN 9786060203452 185

Alexandru POPA,
Sergiu Matveev, Vlad Vornic, Andrei Corobcean, cu contribuții de Andrei Asăndulesei, Felix-
Adrian Tencariu, Vitalie Sochircă, Tatiana Nagacevski, Roman Croitor, Meandrele istoriei.
Patrimoniul arheologic din epoca fierului și perioada romană în bazinul râului Cogâlnic
(Republica Moldova), *Periegesis Archaeologica 2*. Chișinău, Editura Bons Offices, 2023, 201 p.
ISBN 978-5-36241-130-5 189

PUSKÁS József,
V. Szabó Gábor, *Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek, eszközök,
ékszerek nyomában*, Archaeolingua Alapítvány / MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 2019,
281 p. / Gábor V. Szabó, *Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest for Buried Weapons,
Tools and Jewellery*, Archaeolingua Foundation / Institute of Archaeology, Research Centre
for the Humanities, Budapest, 2019, 244 p. 195

CRONICA ACTIVITĂȚILOR MUZEULUI (*Activity report of the museum*)

Cosmina-Marcela OLTEAN, Cristina-Ioana FELEA-BAUBEC,
*Cronica activității Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni pentru anul 2022 / The National
Museum of Eastern Carpathians – Activity Report on 2022* 205

Studii și cercetări de arheologie
Archaeological studies and researches

Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor

Preliminary report on the preventive archaeological investigations carried out at the Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor

Dan-Lucian BUZEA¹
József PUSKÁS²

Cuvinte cheie: epoca bronzului, epoca fierului, fortificații, patrimoniu, sud-estul Transilvaniei

Key words: *Bronze Age, Iron Age, fortifications, heritage, South-eastern Transylvania*

ABSTRACT

As a result of the preventive archaeological investigations carried out in the town of Covasna, point Valea Hankó/Valea Porumbeilor, in 2022, six archaeological complexes (pits, ditches and an agglomeration of stones) and archaeological materials were discovered spread over the entire area affected by the construction project of a residential house. In S1/2022, the stratigraphic situation indicated that several anthropogenic interventions were made in this area in different periods of time. The culture layer was clearly evident in S2/2022 and is associated with a chronological stage of Bronze Age habitation. The remains found are so far attributed to several occupation phases of the site: Schneckenberg-Jigodin (2700-2400 BC), Monteoru (? - imports), Costișa-Ciomortan (2200-1950 BC - imports), Wietenberg (1950-1550 BC), Gáva (1200-800 BC) and Latène (1st century BC-1st century AD). At the same time, we do not exclude the presence of ceramic materials attributed to a settlement of the Dacian-Roman period, but which are not yet clearly defined. The research of the Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor site provides new information on how prehistoric and Iron Age communities arranged their living spaces and fortifications. This research also contributes to understanding the presence of ceramic materials specific to other areas, especially in the outer area of the Eastern Carpathians. Together with the sites of Covasna-Cetatea Zânelor and Covasna-Dealul Sărat, the site of Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor represents one of the most important archaeological discoveries in the area of Covasna town in recent years.

Introducere

În zona localității Covasna (din județul omonim) au fost realizate de-a lungul timpului numeroase descoperiri arheologice; din păcate, pentru multe dintre acestea, informațiile nu au fost consem-

nate. Dintre siturile arheologice datând din preistorie până în perioada modernă, s-a remarcat încă din sec. al XIX-lea, acela de la *Cetatea Zânelor*, cunoscut și sub denumirea de *Cetatea dacică din Valea Zânelor*. Acesta este reprezentativ nu doar pentru zona localității Covasna, dar este, în același timp, unul dintre cele mai

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, buzealuci@yahoo.com.

² Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, joska1987@yahoo.com.

importante centre fortificate de putere din perioada dacică clasică din sud-estul Transilvaniei.³ Mai mult decât atât, situl a intrat într-un proces amplu de cercetare începând cu anul 1998, iar aceste investigații arheologice continuă și în prezent.

În anul 2013, echipa de arheologi din cadrul Muzeului Național al Carpaților

Răsăriteni din Sfântu Gheorghe (MNCR), a realizat un proiect de documentare arheologică în vederea reactualizării Planului Urbanistic al orașului Covasna (PUG), în scopul identificării în teren a siturilor existente în Repertoriul Arheologic Național (RAN), precum și realizarea unor noi descoperiri arheologice.

Cod RAN	Denumire	Categorie	Tip	Jud.	Localitate	Compo- nente sit	Cronolo- gie
63535.01	Situl arheologic de la Covasna - Cetatea Zânelor. Situl se află la cca 2 km est de Covasna, pe malul stâng al râului Covasna, între pâraiele Cetății și Mișcău.	locuire	Așezare	CV	Covasna, oraș Covasna	Așezare, Așezare fortificată, Cetate	Epoca bronzului, Hallstatt, Latène, epoca medievală / sec. II a.Chr.-I p.Chr.
63535.02	Situl arheologic de la Covasna - din cuprinsul orașului	locuire	Așezare	CV	Covasna, oraș Covasna	Așezare, tezaur, mormânt	Neolitic, Hallstatt, Latène, eneolitic, epoca bronzului
63535.06	Situl arheologic de la Covasna - Pârâul Miska - la 400 m depărtare de Cetatea Zânelor	locuire militară	Așezare	CV	Covasna, oraș Covasna	Locuință	Epoca romană
63535.04	Topoare eneolitice la Covasna - Curtea lui Samuil Vajna	descoperire izolată	Artefact	CV	Covasna, oraș Covasna	Descoperire izolată	Eneolitic
63535.03	Așezarea Boian de la Covasna - Izvorul Árpád	locuire	Așezare	CV	Covasna, oraș Covasna	Așezare	Neolitic

Tabel 1. Lista siturilor arheologice incluse în RAN (*apud* www.cimec.ro) / *List of archaeological sites included in the RAN/RNAR – Romanian National Archaeological Repertory (after* www.cimec.ro).

³ Crișan *et al.* 2016.

Ca rezultat al acestor activități au fost localizate siturile din RAN, acolo unde au existat informațiile necesare (Tabel 1), au fost descoperite și introduse situri noi în RAN (Tabel 2), au fost identificate mai multe puncte de interes arheologic (Tabel 3) și au fost menționate descoperirile izolate (Tabel 4). Una dintre cele mai importante descoperiri făcute cu această ocazie o reprezintă situl fortificat de la Covasna-Dealul Sărat, care a fost inclus în RAN și pentru care a fost stabilită o zonă de protecție bine definită, sit care a intrat într-un program de investigații arheologice în perioada 2020-2022.⁴

În anul 2022, firma S.C. Hard Technics S.R.L. a demarat proiectul de construire a unui imobil în zona de protecție a sitului de la Covasna-Dealul Sărat, mai exact pe terasa joasă aflată la sud de acest sit. În urma diagnosticului, realizat în toamna anului 2022, au fost identificate vestigii arheologice și s-a trecut la etapa de cer-

cetare arheologică preventivă a perimetrului afectat de proiectul de construcție.

În perioada noiembrie-decembrie 2022, echipa MNCR a efectuat cercetări arheologice preventive în zona de protecție a sitului de la Covasna-Dealul Sărat, pe malul drept al pârâului Valea Hankó/Valea Porumbeilor.⁵ La momentul derulării proiectului de cercetare preventivă nu se cunoștea situația arheologică exactă de la Covasna-Dealul Sărat și Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, respectiv dacă este vorba de un singur sit care a ocupat platoul de pe vârful Dealului Sărat și terasa sudică de la poalele acestui deal sau avem de-a face cu două situri distincte, care în anumite perioade au ocupat ambele puncte.

În acest articol și pe viitor vom folosi termenii de situl arheologic de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor⁶ pentru porțiunea de terasă pe care s-au realizat cercetările arheologice preventive din anul 2022.

Cod RAN	Denumire	Categorie	Tip	Jud.	Localitate	Compo-nente sit	Crono-logie
65057.06	Situl arheologic de la Zăbala - Dealul Sărat. Situl se află la NE de Voinești (fost sat, acum cartier al orașului Covasna), între pâraiele Cetății și Mișcău, pe vârful Muntelui Cetății. Dealul, un punct înalt care domină toată zona depresionii Târgu Secuiesc se află pe partea dreaptă a pârâului Hankó.	locuire	așezare	CV	Zăbala, com. Zăbala	așezare	Epoca modernă, epoca bronzului / mil. II a.Chr.

Tabel 2. Situl descoperit la Covasna-Dealul Sărat (inclus în RAN ca aparținând com. Zăbala) (*apud* www.cimec.ro) / *Archaeological site discovered at Covasna-Dealul Sărat (included in the RAN as belonging to Zăbala commune) (after* www.cimec.ro).

⁴ Cercetarea de teren s-a realizat în cadrul Proiectului *Peisaje ascunse: explorarea prin teledetecție și LiDAR a drumurilor, granițelor și câmpurilor de luptă din Carpații de Sud-Est* (abreviat: HiLands), cod PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0090, finanțat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFI/SCDI), în perioada 2018-2022.

⁵ Echipa a fost formată din Dan Buzea (responsabil proiect), Alexandru Popa și József Puskás (membri în echipa de cercetare). Situl de la Valea Hankó nu este încă inclus în Repertoriul Arheologic Național (RAN). Activitatea de cercetare s-a realizat conform *Autorizației de cercetare arheologică preventivă* Nr. 453 din 25.11.2022, emisă de Ministerul Culturii, pentru proiectul *Elaborare Plan Urbanistic Zonal – Zonă de locuit, localitatea Covasna, jud. Covasna* cu suprafața de 2 857 mp, din Covasna, jud. Covasna, din care s-a săpat o suprafață de 127 mp.

⁶ Printre localnici este folosită și forma La Honcu.

Ca rezultat al documentării din anul 2013 au fost descoperite mai multe puncte de interes arheologic: *mormintele izolate*, punctele *Dealul Mare*, *Fabrica Ardealul*,

Biserica Reformată și zona în care, în perioada modernă (sec. al XVIII-lea – al XIX-lea) s-au efectuat lucrări de drenaj (str. Iustinian Teculescu).

Nr. crt.	Denumire/ Toponim	Localitate	Amplasare/ Adresă	Datare	Relevanță arheologică
1.	<i>Dealul Mare / La Dâmb</i>	oraș Covasna - Voinești	Zona de Vest a localității, str. Târgului	Epocă nedeterminată	Zonă cu potențial arheologic
2.	<i>Morminte izolate - cimitir vechi reformat</i>	oraș Covasna	Zona de Vest a localității	Epoca pietrei; perioada modernă	Zonă cu potențial arheologic
3.	<i>Aleea Vilelor / Conducte ceramice de drenaj</i>	oraș Covasna - Voinești	Str. Iustinian Teculescu	Epoca modernă, sec. XVIII-XIX	Zonă cu potențial arheologic
4.	<i>Fabrica Ardealul</i>	oraș Covasna	Zona de Vest a localității, str. Târgului	Epoca pietrei	Zonă cu potențial arheologic
5.	<i>Biserica Reformată</i>	oraș Covasna	Str. 1 Decembrie, nr. 13	Sec. XIV-XVIII	Zonă cu potențial arheologic

Tabel 3. Descoperiri arheologice repertoriate cu ocazia cercetărilor de teren realizate în cadrul contractului PUG - Covasna (ms., iulie 2020; Arhiva MNCR) / *Archaeological discoveries identified during the field research carried out within the PUG/GTP – General Town Planning - Covasna town contract (ms., July 2020; MNCR/NMEC Archive).*

La categoriile de situri reperate și menționate mai sus se adaugă, de pe teritoriul orașului Covasna, o serie de descoperiri întâmplătoare menționate în diferitele surse bibliografice (Tabel 4). Având în vedere faptul că descoperirile s-au făcut la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, precum și faptul că nu există date exacte despre locul de proveniență a pieselor, nu toate aceste puncte au putut fi identificate în teren.

Istoricul cercetărilor

Pe teritoriul localității au fost descoperite și semnalate importante materiale arheologice preistorice care datează din *epoca pietrei, epoca cuprului și epoca bronzului. Vestigiile arheologice din zona Covasna au intrat în preocupările cercetătorilor încă din secolele trecute.*

Pentru perioada neolitică a fost identificat un topor de piatră cu gaura începută și nedeterminată.⁷ În curtea lui Samuil Vajna au fost descoperite, după cât se pare, trei topoare, probabil de cupru, cu gaură de înmănușare transversală, cu tășurile retezate. Unul a fost decorat în zona găurii de înmănușare cu spirale în relief. Aceste topoare aparțin epocii bronzului, perioada mijlocie, cel mai probabil culturii Wietenberg.⁸ Alte descoperiri preistorice pot fi atribuite perioadei târzii a epocii bronzului (probabil cultura Gáva), dar cu locuri de descoperire neprecizate.⁹ Cele două fragmente de spadă de bronz, menționate ca provenind de la Covasna aparțin tot acestei perioade.¹⁰

⁷ Cavruc 1998, 77, nr. 207.

⁸ Soroceanu 2012, 28-31.

⁹ Roska 1942, 137, nr. 261; Cavruc 1998, 79.

¹⁰ Bader 1991, 91, 99.

Nr. crt.	Denumire / tip descoperire	Material	Localitate	Amplasare/ Adresă	Datare
1.	Trei monede ale lui Constantin II - descoperire izolată	argint, bronz	oraș Covasna	Pe teritoriul dintre Covasna și Zagon	Sec. III p.Chr.
2.	Fortificație pe <i>Vârful Măgurii / Vârful Leului Sărat</i> (în prezent identificată cu situl Covasna - <i>Dealul Sărat</i>)	ceramică	oraș Covasna	Pe teritoriul Covasnei, în zona de nord a localității	Epoca nedeterminată (în prezent atribuită epocii bronzului și epocii Latène)
3.	Două fragmente dintr-o spadă de bronz; fusaiole; fragmente ceramice - descoperiri izolate	ceramică, bronz	oraș Covasna	Pe teritoriul orașului Covasna din puncte neprecizate	Neolitic, eneolitic, epoca bronzului, Hallstatt și Latène
4.	Tezaur monetar (6 denari republicani) - descoperire izolată	argint	oraș Covasna	Pe teritoriul orașului Covasna	Latène, sec I a.Chr.
5.	Vârf de săgeată, „dălți” de bronz	bronz	oraș Covasna	Pe teritoriul orașului Covasna	Latène târziu

Tabel 4. Descoperiri arheologice izolate din zona localității Covasna (ms., noiembrie 2013; Arhiva MNCR) / *Isolated archaeological finds in the area of Covasna town* (ms., November 2013; MNCR Archive).

Cele mai cunoscute vestigii din zona orașului aparțin celei de a doua epoci a fierului (sec. al II-lea a.Chr.-sec. I p.Chr.). Situl emblematic al perioadei este considerat *Cetatea Zânelor*. Vestigiile cetății și poziția strategică pe care este amplasată au trezit de timpuriu interesul oamenilor de cultură. Printre cercetătorii importanți din secolele trecute preocupați de descoperirile de aici pot fi amintiți: Balázs ORBÁN (1869), Alexandru FERENCZI (1942-1943), Constantin DAICOVICI (1949) și Zoltán SZÉKELY (1968). Fortificația este amplasată la est de oraș, spre Voinești, între *Pârâul Cetății* și *Pârâul Miska*, pe *Dealul Zânelor* și este izolată pe trei laturi. Vârful tăiat și aplatizat a devenit „acropola”, de formă relativ ovală și având o suprafață de 700 mp; aici au fost identificate mai multe locuințe suprapuse, toate de suprafață, construite din bârne groase lipite cu lut. De jur-împrejur, pe pantele platoului se

află mai multe terase (patru/cinci) pe care au fost descoperite urme de locuire și de fortificații cu ziduri, precum și un bastion. Lungimea maximă a cetății, inclusiv terasele, este de cca 90 m.

Cetatea Zânelor de la Covasna este una dintre cele mai mari și mai bine conservate cetăți dacice din afara Munților Orăștiei. Prin modul de realizare a sistemului de fortificații și de amenajare a teraselor, care înconjoară muntele, ea este un unicat în lumea dacică. Prima fază de construire a început cândva pe parcursul sec. al II-lea a.Chr., urmată de o distrugere (posibil în vremea lui Burebista) și apoi de o refacere grandioasă la sfârșitul sec. I a.Chr.-începutul sec. I p.Chr.

Viața și rosturile cetății au încetat în timpul primului război cu romanii (101-102). Intrată în granițele Provinciei Dacia, ea a avut aceeași soartă ca toate celelalte fortificații: incendierea și distrugerea

zidurilor.¹¹ În ultimii ani cercetările (de altfel continuate până azi) au avut ca rezultat descoperirea unor edificii de lemn, cu o destinație deocamdată nesigură. Acestea erau susținute de stâlpi masivi de lemn, așezați pe mai multe rânduri.¹²

Un alt punct fortificat din zona localității Covasna este situl de la Covasna-Dealul Sărat, cercetat intensiv în perioada 2020-2022. Aici au fost descoperite în special fragmente ceramice, atribuite perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Schenekenberg (prima jumătate a mil. al III-lea a.Chr.), perioadei mijlocii a epocii bronzului, cultura Wietenberg (1900-1550 a.Chr.), și un fragment ceramic din epoca Latène (sec. I a.Chr.-sec. I p.Chr.).¹³

Localizarea

Din punct de vedere administrativ, situl de la Valea Hankó/Valea Porumbeilor este amplasat pe teritoriul localității Covasna din județul omonim (fig. 1). Din punct de vedere geografic, orașul Covasna este așezat la marginea de sud-est a compartimentului Târgu Secuiesc al Depresiunii Brașovului, în Curbura Carpaților, la poalele munților Vrancei și ale munților Brețcului, care domină localitatea prin vârfurile Piliș (920 m), Coboșea (1 164 m), Chiuzu (1 297 m), Piatra Șoimului (1 377 m), Pelișu Covasnei (1 359 m), Chiuzu Păpăuți (1 377 m), la 550-600 m înălțime deasupra nivelului mării.

În raport cu reperele arheologice locale, punctul cercetat de noi este poziționat la cca 3,2 km nord de situl bine-cunoscut de la Covasna-Cetatea Zânelor și 2,5 km (fig. 2) nord-vest de Primăria orașului Covasna (respectiv, de Balta Dracului și alte puncte reprezentative din centrul orașului).

Situl de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor este localizat în extremitatea vestică a Munților Brețcului, care aparțin mării unități a Munților Vrancei, la contactul cu Depresiunea Brașovului (compartimentul Depresiunea Râului Negru). Amplasarea sitului la poalele Munților Brețcului, pe dreapta unui curs de apă cu direcția aproximativ est-vest, îi conferă acestuia o expunere a versantului către sud-sud-vest, ceea ce îi asigură un grad mare de însorire (fig. 3).

Situl este amplasat pe dreapta Văii Hankó, pe terasa din vecinătatea acestui afluent de stânga al pârâului Covasna și al Râului Negru, unul dintre cei mai importanți tributari ai Oltului din depresiune (fig. 23).

Situl este poziționat pe o terasă înaltă, în intravilanul orașului Covasna, la cca 100 m sud de situl de la Covasna-Dealul Sărat (RAN: 63535.07)¹⁴, iar înspre nord se află în zona de protecție a monumentului istoric înscris în Lista Monumentelor Istorice (LMI - 2015) – Calea Ferată Îngustă cod CV-II-m-A-13195.03 (fig. 4).¹⁵ În apropierea amplasamentului se află zona de protecție a sitului menționat în Repertoriul Arheologic al Județului Covasna (punctul nr. 211)¹⁶ – Pe Culmea Măgurii/Vârful Leului Sărat, unde erau semnalate, fără precizări, vestigiile unei fortificații vechi, de epocă nedeterminată.

Situl a reintrat în atenția cercetătorilor în anul 2013, când a fost investigat pentru prima dată de un colectiv coordonat de Dan Buzea.¹⁷

În urma cercetărilor arheologice din perioada 2020-2022, situl a fost atribuit epocii bronzului și epocii Latène și prezintă numeroase urme de fortificare puternică cu valuri de pământ și piatră. Astfel, situl reperat Pe Culmea Măgurii/Vârful Leului

¹¹ Crișan 2000; Crișan 2009.

¹² Crișan et al. 2017, 49-50; Pupeză et al. 2022, 104-105.

¹³ Cercetarea arheologică este coordonată de o echipă condusă de Dan Buzea, rezultatele cercetării nu sunt încă publicate (o mare parte a materialului descoperit se află în curs de prelucrare).

¹⁴ Cod RAN: 63535.07 (situl este plasat eronat pe teritoriul administrativ al localității Zăbala, jud. Covasna).

¹⁵ Monument înscris în Lista Monumentelor Istorice (LMI - 2015), cod. CV-II-m-A-13195.03.

¹⁶ Cavruc 1998, 79.

¹⁷ Buzea 2013, 15-16.

Sărat este în prezent identificat cu cel de la Covasna-Dealul Sărat, RAN: 63535.07.

În plan, așezarea de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor are suprafața de cca 200-230 m (est-vest) și cca 100-120 m (nord-sud). Ea se prezintă ca o terasă înaltă, de formă elipsoidală, aflată la cota de 618 m (fig. 5).

Metode de cercetare și stratigrafia sitului

Principalul obiectiv al cercetărilor arheologice preventive realizate de echipa MNCR în anul 2022 a fost formularea propunerilor privind eliberarea/neeliberarea de sarcina arheologică a terenului afectat de lucrarea *Elaborare Plan Urbanistic Zonal – Zonă de locuit, localitatea Covasna, jud. Covasna, cu suprafața de 2 857 mp*, din Covasna, jud. Covasna, pe parcela identificată cu CF 28869, pentru perimetrul destinat construirii unei case particulare cu anexă, având un total de 127 mp (fig. 6).

În timpul proiectului de evaluare arheologică de teren s-a realizat și o *hartă magnetometrică procesată prin interpolare, care indică prezența unor anomalii magnetice, reprezentate de o anomalie linear-curbată, ce nu are o configurație clară sau bine conturată, dar se deosebește de anomaliile din parcela cercetată. Analiza rezultatelor evaluării noastre nu exclude posibilitatea ca anomaliile semnalate să fie de natură antropică și să reprezinte urme ale unui șanț circular, cu câteva gropi mai mici în el (fig. 7).*

Într-o primă fază a proiectului de evaluare arheologică intruzivă, în zona unde terenul urma să fie afectat de investiție, am trasat trei secțiuni de verificare (Ș1-3, șanțurile 1-3). În urma cercetărilor arheologice preventive acestea au fost extinse pe o suprafață de 127 mp, denumită S1 (Suprafața 1).

În etapa de cercetare arheologică preventivă s-a efectuat decaparea cu mijloace mecanice a suprafeței afectate de

proiect în vederea evidențierii situațiilor/structurilor arheologice.¹⁸ Prin abordarea în suprafață și decapări planimetrice succesive s-a asigurat o bună înțelegere a stratigrafiei generale a sitului și a relațiilor spațiale dintre structurile antropice identificate. Metodologia propusă a permis delimitarea și înregistrarea detaliată a tuturor structurilor antropice identificate (fig. 8; fig. 32).

Stratigrafia, relevată de cercetarea celor 127 mp din cadrul sitului de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, ilustrează cel puțin șase momente importante ale depunerilor antropice.¹⁹

S1/2022 / Profilul Nordic (fig. 9, 11): stratul superior este format din arătură cenușie, cu o grosime de cca 20-25 cm (US 1). Sub acesta este un strat negricios, gros de 25-30 cm, amestecat cu pietre și ceramică aparținând perioadei dacice (US 2). Stratul inferior, tasat, de culoare cenușiu-gălbui, cu o grosime de 25-40 cm, are în compoziție mult pietriș, ceramică și pietre. În partea superioară a acestui strat, la limita cu stratul mijlociu, mai ales în zona centrală și vestică, s-a observat un strat de pietriș, gros de 5-10 cm. Stratul inferior conținea ceramică din databilă în perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Jigodin (US 3). Între metrul 3 și metrul 4 s-au observat urmele unui posibil șanț (Cx 02). Sterilul este format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos cu pietriș (US 4).

S1/2022 / Profilul estic (fig. 11): este asemănător celui observat în cazul profilului nordic. La capătul sudic al profilului au fost descoperite fragmente de vase aparținând perioadei mijlocii a epocii

¹⁸ Colectivul de cercetare arheologică a pus în practică toate măsurile necesare privind protecția muncii.

¹⁹ Fotografiiile care au ca subiect diferite aspecte ale cercetării arheologice preventive (imagini ale complexelor, profilelor și diverselor detalii) au fost realizate de Dan-Lucian BUZEA. Desenele secțiunilor, planurile și profilele, precum și fotografiile și desenele pieselor din figuri au fost realizate de József PUSKÁS.

bronzului (culturile Wietenberg și Monteoru). Delimitarea unui complex de tip „groapă” nu s-a putut face, în stadiul actual al cercetărilor, în suprafața cercetată.

S1/2022 / Profilul sudic (fig. 11): din punctul de vedere al stratigrafiei, profilul sudic era similar celor două descrise mai sus, cu excepția stratului inferior: sub stratul de arătură, gros de 25-35 cm este un strat negricios cu pietre și ceramică, gros de 30-40 cm, sub care urmează un strat cenușiu cu pietre, cu o grosime variabilă, cuprinsă între 20 și 35 cm. În acest strat inferior, între metrii 4 și 8, a fost surprins și complexul cu pietre mari de râu identificat în zona sud-estică a suprafeței cercetate, care apare ca un rând de bolovani. Tot în stratul inferior, la capătul vestic al secțiunii, între metrii 8 și 10, apare un strat subțire (de maxim 10 cm) de pietriș. Trebuie menționat că în jumătatea sudică a secțiunii nu mai apar fragmente ceramice dacice, dar și cele din perioada timpurie a epocii bronzului sunt cu semnul întrebării. Mai frecvente sunt cele din perioada mijlocie a epocii bronzului.

S1/2022 / Profilul vestic (fig. 10-11): stratul superior este format din arătură cenușie, cu o grosime de cca 25-30 cm (US 1). Sub acesta este un strat negricios, gros de 25-30 cm, amestecat cu pietre și ceramică, aparținând probabil perioadei dacice (US 2). Stratul inferior, tasat, de culoare cenușiu-gălbuie, cu o grosime de 25-50 cm are în compoziție mult pietriș, ceramică și pietre (US 3). Între cele două straturi, între metrii 3 și 5,5 se intercalează un strat subțire de cca 10 cm, format din sol brun-gălbui. Această din urmă depunere a fost observată numai în profilul vestic (US 5). Stratul de pietriș, observat în zona vestică a profilului vestic, continuă în acest ultim strat între metrii 7 și 12,5. În zona metrului 6 s-au observat urmele unui posibil șanț (Cx 02), continuarea celui observat în profilul nordic între metrii 3 și 4. La capătul nordic al profilului vestic se poate observa

urma unei gropi circulare, atribuită perioadei târzii a epocii bronzului, cultura Gáva. Sterilul este format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos cu pietriș (US 4).

Descrierea complexelor arheologice descoperite

În perimetrul cercetat au fost descoperite șase complexe care corespund cronologic și cultural cel puțin celor 6 locuri din următoarele perioade (fig. 12): perioada timpurie a epocii bronzului (Cx 02 / șanț inferior); perioada mijlocie a epocii bronzului (Cx 03 / aglomerare de pietre); perioada târzie a epocii bronzului (Cx 01 / groapă); a doua epocă a fierului (Cx 05 / șanț mare sau umplutura unei amenajări de terasă) și două complexe incerte (Cx 04 și Cx 06 / gropi de stâlp).

Cx 01 (fig. 12-13; fig. 24/1-2). Groapă de formă circulară, descoperită în urma realizării secțiunilor de verificare din timpul evaluării arheologice. Groapa avea umplutura formată dintr-o depunere negricioasă, tasată, amestecată cu multe fragmente de vase ceramice și oase de animale. Groapa a fost săpată în sterilul format din sol aluvionar de culoare gălbuie și în stratul de stâncă locală. Dimensiuni: 168 x 184 cm; adâncime -78 cm. Pe baza materialului arheologic, complexul a fost atribuit perioadei târzii a epocii bronzului, cultura Gáva.

Cx 02 (fig. 12; fig. 25/1-2). Șanț de dimensiuni reduse. A apărut în zona nord-estică a secțiunii. S-a conturat mai ales în urma răzuirii finale, putând fi delimitat la adâncimea de cca -70 cm. Avea umplutura negricioasă, la bază trecând spre lutul galben, foarte tasată. Delimitarea bazei șanțului s-a putut face după materialul arheologic, stratul galben neputând fi separat de cel steril. Materialul arheologic format din ceramică, oase de animale și fragmente mici de cărbune poate fi atribuit perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Jigodin.

Cx 03 (fig. 12; fig. 26/1-2). Complexul s-a conturat în zona sudică a secțiunii, sub forma unei aglomerări de pietre, la o adâncime de cca -70 cm. Aglomerarea respectivă avea formă alungită, cu axa lungă pe direcția NE-SV. Pietrele, de diferite dimensiuni (de la mărimea pumnului până la mărimea de cca 40 cm), au fost așezate pe sterilul galben. Între pietre se afla o umplutură formată din pământ negricios, cu câteva fragmente ceramice din perioada mijlocie a epocii bronzului (cultura Wietenberg). Depunerea de pietre a putut fi urmărită și în profilul sudic, dar nu și în cel estic. Dimensiuni: L: 420 cm; l: 200 cm.

Cx 04 (fig. 12; fig. 27/1-2). Groapă de stâlp. S-a conturat în sfertul nord-vestic al secțiunii, în apropierea profilului vestic. A apărut în urma răzuirii, la o adâncime de cca -80 cm. Umplutura era formată din pământ negricios, tasat, fără vreun material arheologic. Dimensiuni: 35 x 32 cm; adâncime -10 cm.

Cx 05 (fig. 12; fig. 28/1-2; fig. 29/1-2). Șanț (?) sau etapă de terasare sau umplere a unui șanț mai vechi (?), de dimensiuni mari, care suprapune Cx 02 și care reprezintă probabil momentul de umplere a șanțului preistoric cu pământ și alte materiale din epoca Latène. A apărut în zona nord-estică a secțiunii. S-a conturat mai ales în urma răzuirii inițiale, putând fi delimitat la adâncimea de cca -40 cm. Avea umplutura brună, foarte tasată și greu de excavat. Baza șanțului a fost delimitată în funcție de prezența materialului arheologic, stratul galben neputând fi separat de cel steril. Materialul arheologic, format din fragmente ceramice, poate fi atribuit epocii bronzului și epocii Latène. Dimensiuni: cca L: 820 cm; l: 420 cm.

Acest complex a fost evidențiat foarte clar în timpul evaluării arheologice geofizice cu ajutorul magnetometrului și s-a remarcat printr-o anomalie lineară-curbată, ce nu are o configurație clară sau bine con-

turată, dar se deosebește de anomaliiile din parcela cercetată. Analiza rezultatelor evaluării noastre nu exclude posibilitatea ca anomaliiile semnalate în fig. 7 să reprezinte urme ale un șanț *semicircular* cu câteva gropi mai mici în el.²⁰

Cx 06 (fig. 12; fig. 30/1-2). Groapă de stâlp. S-a conturat în zona centrală a secțiunii și tăia o umplutură de pământ brun din stratul inferior. A apărut în urma răzuirii, la o adâncime de -95 cm. Umplutura era formată din pământ negricios, tasat, fără vreun material arheologic. Dimensiuni: D: 25 cm; adâncime: -10 cm.

Vestigiile ceramice reprezintă cel mai abundant material descoperit în sit. Din S1/2022 (fig. 14), toate cele 6 complexe au furnizat material ceramic, în cantități diferite, asociat, mai mult sau mai puțin, cu alte categorii de vestigii arheologice (unelte, obiecte diverse etc.).

În S2/2022 (fig. 14) a fost descoperit un material ceramic omogen, atribuit epocii bronzului; în această secțiune de dimensiuni reduse nu s-a putut observa dacă avem un complex adâncit sau dacă materialele arheologice aparțin unui strat de cultură din epoca bronzului (fig. 31/1-3).

Din punct de vedere cantitativ, numărul artefactelor ceramice variază de la un singur fragment descoperit per complex sau un număr mediu de 10-30 fragmente, uneori de mici dimensiuni și rulate, până la un număr total de peste 97 de fragmente.

În majoritatea cazurilor, ceramica este neîntregibilă, în câteva cazuri vasele au putut fi reconstituite prin desen arheologic. Formele și calitatea acestora sunt dintre cele mai diverse, de la vase fine, miniaturale, cești, străchini/castroane, vase bitronconice canelate, până la vase-borcan și vase de mari dimensiuni, unele dintr-o pastă grosieră, insuficient de bine frământată și arsă.

²⁰ Popa 2022.

Concluzii

În urma cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, au fost descoperite vestigii importante, care se datează în aproape întreaga epocă a bronzului și o parte a epocii fierului.

Cele mai timpurii vestigii descoperite în urma cercetărilor pot fi atribuite culturii Jigodin (fig. 15/1-10). Această cultură este răspândită mai ales în depresiunile intramontane ale Carpaților Răsăriteni, respectiv la est de Carpați, unde cele mai semnificative descoperiri sunt atestate în situl de la Bogdănești.

Cele mai importante situri sunt localizate în Depresiunea Ciucului, unde au fost executate și săpături de mai mare amploare. La Lelicieni-Kőhegy au fost dezvelite numeroase locuințe și obiecte care au fost folosite la prelucrarea metalelor (tipare confecționate din lut ars).²¹ Astfel, locuirea de la Lelicieni, situată pe un promontoriu, a fost considerată un centru metalurgic. Mai la sud, în Depresiunea Târgu Secuiesc, descoperirile de tip Jigodin sunt mult mai puține, de aceea săpăturile de la Covasna sunt o contribuție importantă pentru cunoașterea situației din această perioadă.

O caracteristică a culturii Jigodin este decorul specific făcut cu șnurul. Motivele ornamentale sunt simple, formate mai ales din linii orizontale sau motive simple geometrice, cum ar fi triunghiurile și romburile. Paralel regăsim și decorul plastic, aplicat în forma unor butoni, brâuri simple sau alveolate etc.

În situl de la Covasna regăsim toate aceste motive decorative. Apar frecvent vasele cu buza evazată, în formă de pâlnie. Cele mai bune analogii pentru ceramica de aici provin din așezarea deja menționată de la Lelicieni. Din punct de vedere cronologic, cultura Jigodin a fost plasată între 2700-2400 a.Chr.²²

²¹ Roman *et al.* 1992.

²² Băjenaru 2014, 258.

Acestei perioade îi aparține probabil și un vârful de lance confecționat din silex. Forma piesei este aproximativ triunghiulară; a fost realizat prin cioplire și retușare (Nr. inv.: 27772), (fig. 22/1). Este de menționat faptul că piesa a fost descoperită în groapa din perioada târzie a epocii bronzului (Cx 01), dar cel mai probabil aparține perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Jigodin.

Descoperirile cu o importanță mai deosebită sunt câteva fragmente care aparțin probabil culturii Monteoru (fig. 16/1-4). Acestea sunt mai ales fragmente din buzele unor vase de tip „coif suedez”. Ele se aflau atât în straturile din care provine ceramica Jigodin, cât și din straturi cu ceramica Wietenberg. În situl de la Lelicieni sunt publicate trei fragmente de acest tip.²³ În stadiul actual al cercetărilor, este greu de spus dacă acestea sunt importuri în mediul Jigodin sau aparțin culturii menționate. Dacă sunt importuri, atunci ele aparțin, cel mai probabil, fazei incipiente a culturii Monteoru, mai precis fazei Ic4, 2-3 sau Ic3.²⁴ Aceasta ar însemna că sfârșitul culturii Jigodin poate fi plasat pe la cca 2200-2100 a.Chr.²⁵

Printre materialul descoperit s-a remarcat și un fragment din peretele unui vas decorat în stilul culturii Ciomortan (fig. 16/5). Recipientul a fost modelat din pastă fină, cu suprafețe netezite, ars la culoarea neagră. Decorul constă din trei linii paralele orizontale, din care pornesc alte trei linii perpendiculare. Spațiul dintre acestea este umplut cu impresiuni circulare. Pe baza analogiilor cunoscute cel mai probabil este vorba de un motiv triunghiular.

Al treilea nivel de ocupare poate fi atribuit perioadei mijlocii a epocii bronzului, cultura Wietenberg (fig. 16/6-10). Aceas-

²³ Roman *et al.* 1992, Tafel 84/6, 9-10.

²⁴ Zaharia 1990, 34, fig. 16/2; Munteanu 2010, 300, fig. 40/4-10, 12-13.

²⁵ Constantinescu 2020, 162.

tă cultură este considerată una clasică a epocii bronzului, în timpul căreia metalurgia bronzului se răspândește relativ repede pe o arie semnificativă. Pe criterii tipologice, cultura a fost împărțită în patru faze de evoluție, marcate cu cifre romane (I-IV)²⁶ sau cu majuscule (A-D)²⁷. În prima fază a culturii, ceramica este una cu decor modest, format mai ales din motive canelate și/sau incizate. Uneori apar și spirale simple incizate sau în relief. În perioada clasică a culturii mai ales suprafața vaselor fine devine bogat ornamentată cu spirale și meandre, deseori umplute cu impresiuni și/sau cu o pastă albă. Numeroasele așezări din Depresiunea Târgu Secuiesc sugerează o densitate a populației destul de mare.

Materialul descoperit în situl de la Covasna, deși restrâns cantitativ, este specific perioadei clasice. Regăsim formele tipice, precum boluri și cești cu profilul în formă de S, dar și decorul incizat și canelat. Majoritatea decorului este caracteristic mai multor faze de evoluție, astfel nu putem preciza exact în ce perioadă începe ocuparea Wietenberg. Decorul meandric sugerează că așezarea a funcționat în perioada a III-a sau C a evoluției culturii, care poate fi încadrată între circa 1750-1550 a.Chr.²⁸

Trebuie menționat că pe parcursul cercetărilor din anii anteriori, un alt sit investigat în imediata apropiere a celui prezentat, este cel de la *Dealul Sărat*. Acesta se află pe promontoriul care se înalță deasupra terasei Pârâului Hankó. Situl de pe deal este unul fortificat și, din datele disponibile până acum, a fost locuit în perioadele culturilor Jigodin și Wietenberg, probabil și în cursul epocii fierului (fără date stratigrafice precise). Sistemul de fortificații constă din șanțuri și valuri de pământ, care deocamdată nu

au putut fi atribuite vreuneia dintre culturile/perioadele menționate. Dacă luăm în considerare faptul că așezările fortificate de pe vârful munților erau centre de putere, atunci cel mai probabil comunitățile din împrejurimi erau cele care „aprovizionau” aceste așezări. O structură similară a fost observată și în cazul cetății *Cece* de la Sânzieni, unde pe creastă era un sit, probabil fortificat și utilizat în perioada Wietenberg, iar jos, în vale, au fost descoperite urmele unei așezări deschise.²⁹

Ocuparea sitului din *Valea Hankó/Valea Porumbeilor* a continuat și la sfârșitul epocii bronzului. În a doua parte a acestei perioade (cca 1200-800 a.Chr.) în Transilvania se răspândesc vestigiile unei civilizații ce cuprinde un areal geografic vast, cunoscută drept cultura Gáva-Holigrady (fig. 17/1-9). Deocamdată nu este clar dacă putem vorbi de o mișcare de populație sau o mișcare a cunoștințelor și tehnologiei.

În această perioadă, așezările devin mai puține la număr, dar suprafața lor crește semnificativ, atingând de multe ori peste 30 ha. Fortificațiile devin spectaculoase, cu imense valuri de pământ, întrerupte de porți. Pentru construirea și menținerea acestor fortificații era nevoie de un număr mare de oameni, cât și de războinici specializați pentru lupte.

În Depresiunea Târgu Secuiesc sunt atestate, deocamdată, două astfel de fortificații, la *Cernat-Hegyész* și *Covasna-Cetatea Zânelor*, precum și numeroase depozite de bronzuri. Stratificarea socială devine mult mai accentuată.

Elita războinică este reprezentată prin obiecte de prestigiu recuperate mai ales din depozite, depuse ca ofrandă.³⁰ Metalurgia bronzului atinge apogeul, majoritatea uneltelor, podoabelor și a armelor fiind

²⁶ Chidioșan 1980; Andrișoiu 1992.

²⁷ Boroffka 1994.

²⁸ Bălan et al. 2016, 82.

²⁹ Székely 1981, 22-23; Puskás 2018, 234, 239, 249. Noile cercetări nu au identificat stratul epocii bronzului, menționat de Zoltan în publicația sa (Ștefan et al. 2021, 83).

³⁰ Szabó 2017a, 132; Szabó 2017b, 231-261.

confeționate din acest material. Ceramica caracteristică de tip Gáva este cea de culoare neagră, lucioasă, respectiv cea neagră la exterior, roșiatică la interior. Decorul specific este cel canelat, cu motive dispuse în ghirlandă, eventual formate din una sau mai multe linii orizontale sau oblice.

Urmele așezării Gáva descoperite în *Valea Hankó/Valea Porumbeilor* sunt relativ modeste. S-a dezvelit o groapă, probabil menajeră, în care se aflau numeroase fragmente de vase, de lutuială arsă și oase de animale. Pe baza materialului ceramic, aceasta aparține probabil perioadei incipiente a culturii, fapt sugerat de folosirea barbotinei pe suprafața unora dintre vase, precum și decorul cu pieptenul (*Kammstrich*).³¹ Cel mai probabil urmele de locuire de aici pot fi atribuite unei așezări deschise de tip cătun, cu câteva locuințe și gropi de provizii. Situl are o bună vizibilitate asupra promontoriului pe care se află *Cetatea Zânelor*.

Ultimul nivel de locuire al sitului din *Valea Hankó/Valea Porumbeilor* este atribuit comunităților dacice. În această perioadă, fierul se folosește pe o scară largă, atât în confecționarea uneltelor, cât și a armelor. Acum sunt construite fortificații spectaculoase, mai ales din piatră. În sud-estul Transilvaniei cunoaștem mai multe astfel de fortificații, fiind considerate centrele de putere ale unei anumite zone.

Materialul descoperit în situl cercetat este unul sărăcăcios, format din câteva fragmente de vase modelate la roata rapidă (fig. 18/1-5). După cum am menționat și în cazul culturii Gáva, este vorba de o locuire modestă, centrul de putere fiind în apropiere, în cetatea menționată. Deocamdată nu avem complexe sigure atribuite perioadei discutate, situație cauzată probabil de suprafața redusă cercetată.

Materialul descoperit aparține fazei clasice a epocii Latène, care poate fi încadrată între sec. I a.Chr. și sec. I p.Chr. În lotul

³¹ Ciugudean 2011, 72-73, 76.

obiectelor de piatră descoperit în acest sit se remarcă prezența gresiilor de ascuțit (cute), în număr relativ mare, precum și a altor obiecte de piatră de diferite forme și dimensiuni (fig. 19; fig. 20). Pentru gresii de ascuțit cele mai bune analogii le avem în situl de la Covasna-*Cetatea Zânelor*.³²

Remarcăm și prezența unui fragment din gura unei străchini cu buza ușor evazată. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă fină. Suprafețele netezite au culoarea cenușie, cu o pată gălbuie pe o parte. Sub buză este o apucătoare păstrată parțial. Nedecorată. Dimensiuni: Db: 46 cm (fig. 18/5). Observație: acest fragment ceramic nu este unul tipic pentru ceramica dacică descoperită în zona Covasnei. Până în prezent nu au fost descoperite toarte de acest fel în situl *Cetatea Zânelor* de la Covasna, de aceea atribuirea culturală este incertă.

Statistic, în zona Depresiunii Târgu Secuiesc se cunosc până în prezent 42 de așezări, 13 cetăți (dintre acestea cea mai importantă este cetatea dacică *Valea Zânelor* de la Covasna), unele cu fortificații deosebit de solide, 12 tezaure monetare și 4 tezaure de obiecte și podoabe, la care se adaugă numeroase descoperiri monetare izolate, vase ceramice autohtone sau de import, unelte, arme, piese de podoabă etc.³³

Cercetările arheologice efectuate în așezări și cetăți au scos la lumină numeroase locuințe, ateliere metalurgice, cuptoare de olar și menajere, gropi de provizii și rituale, complexe de cult etc.³⁴

Prin analiza datelor arheologice din zona localității Covasna a fost posibilă formularea unei teme de discuție referitoare la componentele arheologice importante care definesc peisajul din această micro-regiune, dominată foarte bine de situl bine cunoscut și cercetat în ultimii 23 de

³² Crișan et al. 2018, 173-190.

³³ Cavruc 1998.

³⁴ Ștefan et al. 2018.

ani de pe Dealul Cetății Zânelor. În același timp, o abordare arheologică a peisajului și rolului *Cetății Zânelor din preistorie și până la cucerirea romană a Daciei necesită, pe lângă cercetările arheologice sistematice, realizate anual de echipa coordonată de dr. Paul Pupeză de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, noi cercetări interdisciplinare în zona cetății și a noilor puncte arheologice descoperite în perioada 2013-2022.*

În colecția Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe este înregistrat un vârf de lance din fier (Nr. inv.: ARH-15501), care a fost descoperit în zona sitului de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor și donat muzeului (fig. 33). Nu se cunoaște cu exactitate locul unde a fost descoperită piesa, dar fiind asociat cu materialele arheologice descoperite la Covasna-Dealul Sărat și Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, putem spune că această piesă aparține epocii Latène.³⁵

În ultimii ani am remarcat noi situri arheologice din zona Covasnei, care aduc în actualitate dealuri și terase amplasate pe poziții dominante, cu elemente clare de fortificație (valuri de pământ și piatră, șanțuri etc.). Ele pot fi asociate cu posibile centre de putere din această parte a Depresiunii Târgu Secuiesc. Cel mai important sit descoperit în ultimii ani este cel de

la Covasna-Dealul Sărat, amplasat la periferia depresiunii, lângă drumurile de acces care intră/ies din depresiune, dar care oferă pentru epoca Latène și un punct de interes major în asigurarea vizibilității atât înspre *Cetatea Zânelor* din direcția Covasna, cât asupra zonelor joase ale Depresiunii Târgu Secuiesc.

Alături de siturile de la Covasna-*Cetatea Zânelor* și Covasna-Dealul Sărat, cel de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor aduce, prin descoperirile realizate în anul 2022, noi informații cu privire la locuirea preistorică din zona Covasnei, în special pentru epoca bronzului, dar și pentru epoca antică, cu materiale specifice celor două epoci ale fierului, caracteristice acestei zone. Putem spune că, prin diversitatea locuirii succesive, acest sit de terasă are un real potențial arheologic, el putând oferi informații extrem de prețioase pentru arealul Carpaților Răsăriteni, în condițiile în care investigațiile vor continua și în viitor.

Mulțumiri

Pentru documentarea magnetometrică a zonei sitului de la Covasna-Valea Hankó, îi mulțumim colegului dr. habil. Alexandru Popa. Pentru realizarea catalogului de piese litice mulțumim kolegei dr. Paula-Nicoleta Mazăre.

³⁵ Mulțumim domnului dr. SZTÁNC SUJ Sándor József pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție această piesă pentru studiu și conducerii Muzeului Național Secuiesc pentru acordarea dreptului de publicare în revista *Angvstia*.

CATALOG

Catalogul cuprinde principalele artefacte descoperite, care sunt prezentate în ordine cronologică, potrivit apartenenței lor culturale³⁶:

Cultura Jigodin

1. Fragment din peretele unui vas cu gâtul arcuit, modelat din pastă degresată cu nisip și pietriș. Suprafața exterioară are culoare maronie, cea interioară gri-închis, ambele zgrunțuroase. Pe gât este decorat cu un brâu simplu, sub care se află o perforație transversală (fig. 15/1).

2. Fragment dintr-o toartă în bandă, aparținând unui vas modelat din pastă degresată cu nisip și pietriș. Suprafața exterioară are culoare cenușie, cu o pată mai închisă, cea interioară este brună cu o pată cenușie, ambele suprafețe fiind zgrunțuroase. Decorul șnuruit este format din două linii paralele, spațiul dintre acestea fiind umplut cu hașuri, executate tot în tehnica șnurului (fig. 15/2).

3. Fragment dintr-o ceașcă având gura evazată și buza rotunjită. A fost confecționat din pastă fină, la ardere căpătând culoare gri-închisă. Ambele suprafețe sunt netezite. Zona umărului este marcată de un prag în relief. Nedecorat. Db: 10 cm (fig. 15/3).

4. Fragment din gura unui vas cu buza ușor evazată. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafața exterioară are culoare brun-deschis, zgrunțuroasă, cea interioară gri-închis, netezită. Pe gât este decorat cu trei brâie simple, orizontale (fig. 15/4).

5. Fragment din marginea unui vas cu buza evazată, rotunjită, modelat din pas-

tă fină. Suprafețele au culoarea cenușie, ambele netezite. Pe gât este decorat cu trei linii orizontale, executate în tehnica șnurului. Db: 14 cm (fig. 15/5).

6. Fragment din marginea unui vas, cu buza ușor evazată și puțin îngroșată. A fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafețele s-au ars la cenușiu-închis, fiind netezite. Sub buză se află un buton oval-alungit, aplicat vertical (fig. 15/6).

7. Fragment din gura unei oale cu buza ușor evazată, în formă de manșetă. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip fin și ceramică pisată. Suprafața exterioară, zgrunțuroasă, are culoare brun-cenușie, cu o pată neagră pe buză, iar cea interioară este de culoare brună. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Db: 18 cm (fig. 15/7).

8. Fragmentul unei oale cu gura evazată. Buza este rotunjită, îngroșată în formă de manșetă. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip fin. Suprafața exterioară este brun-cenușie, având o pată închisă pe buză, iar cea interioară este cenușiu-închis. Ambele suprafețe sunt zgrunțuroase. Nedecorat. Db: 28 cm (fig. 15/8).

9. Fragment din gura unui vas cu buza evazată. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafața exterioară are culoarea cenușie, pe buză fiind o dungă de culoare închisă. Suprafața interioară s-a ars la gri-închis, ambele fiind netezite. Nedecorat. Db: 32 cm (fig. 15/9).

10. Fragmentul unei oale cu gura evazată. Buza este rotunjită, îngroșată în formă de manșetă. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip fin. Suprafața exterioară s-a ars la brun-cenușiu, cea interioară la cenușiu-închis. Ambele suprafețe sunt netezite. Sub buză, pe gât este decorat cu trei brâie ușor oblice, aproape verticale. Db: 34 cm (fig. 15/10).

11. Vârf cu morfologie triunghiulară,

³⁶ În catalog au fost folosite următoarele abrevieri specifice: D – diametrul; Db – diam. buzei (= gurii) (vas ceramic); Dba – Diametrul bază (vas ceramic); Dmax – diametrul maxim (vas ceramic); g – grame; G – greutate; GR – Grosime; L – lungime; LA, l – lățime; LAmx – lățime maximă; Lmax – lungime maximă; S – Suprafața.

profil liniar și secțiune transversală lenticular-alungită; materia primă - silex parțial translucid, cu textură fină, de culoare brun-cenușie, cu inserții lăptoase; amenajare prin percuție, prin desprinderi alternative pe ambele suprafețe, cu rețușe bilaterale, mai evidente pe latura stângă. Vârful piesei este ciobit, partea distală este tăiată oblic, marginea dreaptă prezintă o concavitate de tip *encoche*, amenajată probabil cu scopul înmănușării piesei. Urme de uzură: luciu observat în zona vârfului și pe margini, în special pe fața superioară, mult mai accentuat pe latura stângă, care este și mult mai tocită, cu microdesprinderi, având aspect de tăiș. Interpretare funcțională: fie vârf de lance fragmentar (este posibil ca piesa să reprezinte doar un fragment distal al unui artefact de mai mari dimensiuni, ulterior reutilizat), fie, cel mai probabil, un obiect cu rol de tăiere (cuțitaș sau piesă componentă a unei seceri) (Nr. inv.: 27772). L = 7 cm; LA = 4,5 cm; GR = 0,9 cm (fig. 22/1). Se remarcă faptul că piesa a fost descoperită în groapa databilă în perioada târzie a epocii bronzului (Cx 01), dar cel mai probabil aparține perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Jigodin.

Cultura Monteoru

Culturii Monteoru îi poate fi atribuită, cu siguranță, o toartă în formă de șa. Probabil tot acestei culturi îi aparțin și câteva fragmente de buze îngroșate, care pot să aparțină unor străchini de tip „coif suedez”.

12. Fragment din marginea unui vas cu buza evazată, îngroșată, modelat din pastă fină. Suprafața exterioară are culoarea brună, cu o pată cenușie, cea interioară fiind arsă la gri-închis. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Db: 28 cm (fig. 16/1).

13. Fragment din marginea unui vas cu buza evazată, îngroșată, modelat din pastă degresată cu nisip și pietriș. Suprafețele

s-au ars la cenușiu-închis, fiind netezite. Nedecorat. Db: 30 cm (fig. 16/2).

14. Fragmentul unei torți în formă de șa. Aparține unui vas modelat din pastă fină, arsă la culoarea brun-cenușiu, având suprafețele netezite. Nedecorat (fig. 16/3).

15. Fragment din marginea unui vas cu buza evazată, îngroșată, modelat din pastă degresată cu nisip fin și ceramică pisată. Suprafețele s-au ars la culoarea brun-cenușiu, ambele fiind netezite. Nedecorat (fig. 16/4).

Cultura Ciomortan

16. Fragment din peretele unui vas decorat. Recipientul a fost modelat din pastă fină, cu suprafețe netezite, arse la culoarea neagră. Decorul constă din trei linii paralele orizontale, din care pornesc alte trei linii perpendiculare. Spațiul dintre acestea este umplut cu impresiuni circulare. Pe baza analogiilor cunoscute, cel mai probabil este vorba de un motiv triunghiular (fig. 16/5).

Cultura Wietenberg

17. Fragment din peretele unui vas decorat. Recipientul a fost modelat din pastă fină, cu suprafețe netezite. Suprafața exterioară are culoarea brună, cea interioară brun-roșiatică. Decorul constă din câte două linii paralele în formă de căpriori, spațiul dintre ele fiind umplut cu impresiuni circulare (fig. 16/6).

18. Fragment din peretele unui vas decorat, modelat din pastă fină. Suprafețele au culoarea cenușiu-închis și sunt netezite. Pe partea exterioară este un decor incizat, format din meandre hașurate (fig. 16/7).

19. Fragment din buza unei cești cu profilul în formă de S. Vasul a fost modelat din pastă fină, având suprafața exterioară de culoare brun-cenușie, cea interioară gri-închis. Ambele suprafețe sunt netezite. Pe umăr este decorat cu un șir de alveole, iar pe corp cu caneluri subțiri, oblice,

despărțite între ele. Dimensiuni: Db: 13 cm; Dmax: 14 cm (fig. 16/8).

20. Fragment din gura unei oale cu buza rotunjită. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu mult pietriș. Suprafețele zgrunțuroase au culoarea roșiatică. Pe gât a fost decorat cu un brâu orizontal cu creștături, sub care era un buton alveolat (fig. 16/9).

21. Fragment din gura unei oale cu profilul în formă de S. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic, având suprafețele de culoare gri-închis, ambele fiind și netezite. Nedecorat. Dimensiuni: Db: 28 cm (fig. 16/10).

Cultura Gáva

22. Fragment din gura unei străchini calotiforme, cu buza rotunjită, recipientul fiind modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. La exterior are culoarea brună, în interior fiind gri-închis. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Db: 28 cm (fig. 17/1).

23. Fragment din gura unui vas cu buza evazată. Recipientul a fost modelat din pastă fină, suprafețele având culoarea roșiatică, ambele fiind netezite. Nedecorat. Db: 24 cm (fig. 17/2).

24. Fragment din gura unui vas lobat, cu gâtul arcuit. Oala a fost confecționată din pastă degresată cu cioburi pisate. La exterior are culoarea brun-roșiatică, în interior fiind brun-cenușie. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Db: 24 cm (fig. 17/3).

25. Fragment din peretele unui vas de mari dimensiuni. A fost modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafața exterioară are culoarea brun-deschis, cea interioară fiind brun-cenușie. Ambele suprafețe sunt zgrunțuroase. La exterior este decorat cu barbotină (fig. 17/4).

26. Fragment din peretele unui vas decorat, modelat din pastă fină. Suprafețele au culoarea roșiatică, fiind netezite. Pe partea exterioară este un decor incizat, în

forma „scheletului de pește”. Dmax: 22 cm (fig. 17/5).

27. Fragment din umărul unui vas de provizii de mari dimensiuni. A fost modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafața exterioară netezită are culoarea neagră, cea interioară fiind zgrunțuroasă, de culoare brună. La exterior, pe umăr este decorat cu caneluri late, orizontale (fig. 17/6).

28. Fragment din gura unui vas-borcan, cu buza ușor evazată. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafețele au culoarea brun-cenușie, la exterior cu o pată închisă, ambele zgrunțuroase. Sub buză, pe umăr este un buton aplicat. Db: 20 cm (fig. 17/7).

29. Fragmentul unui pahar miniatural, modelat din pastă fină, arsă la culoarea maroniu-deschis, suprafețele fiind zgrunțuroase. Nedecorat. Db: 4 cm (fig. 17/8).

30. Fragment din peretele unui vas modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafața exterioară, zgrunțuroasă, are culoarea roșiatic-cenușie, cea interioară fiind roșiatică și netezită. La exterior este decorată cu striuri de tip *Kammstrich* (fig. 17/9).

Epoca dacică

31. Fragment din gura unui vas cu buza evazată. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă fină. Suprafețele au culoarea cenușie, ambele fiind netezite. Nedecorat. Db: 20 cm (fig. 18/1).

32. Fragment din baza inelară a unui vas de mari dimensiuni. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafețele au culoarea brun-roșiatică, ambele fiind netezite. Nedecorat. Db: 20 cm (fig. 18/2).

33. Fragment din baza inelară a unui vas de mari dimensiuni. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafețele au culoarea cenușie, ambele fiind netezite.

Nedecorat. Db: 13 cm (fig. 18/3).

34. Fragment din gura unui vas cu buza evazată. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă degresată cu nisip cu pietriș. Suprafețele au culoarea cenușie, ambele fiind netezite. Probabil suprafețele sunt exfoliate și în antichitate aveau un slip netezit sau lustruit. Nedecorat. Db: 31 cm (fig. 18/4).

35. Fragment din gura unei străchini cu buza ușor evazată. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă fină. Suprafețele netezite au culoarea cenușie, cu o pată gălbuie pe o parte. Sub buză este o apucătoare păstrată parțial. Nedecorat. Db: 46 cm (fig. 18/5). Observație: acest fragment ceramic nu este unul tipic pentru ceramica dacică descoperită în zona Covasnei. Până în prezent nu au fost descoperite toate de acest fel în situl *Cetatea Zânelor* de la Covasna. Atribuire culturală incertă.

36. Cute. Artefact din gresie, de formă paralelipipedică alungită, cu secțiune dreptunghiulară; spart parțial în partea distală și total în partea proximală; confecționat prin debitare și abrazare. Una din suprafețele laterale prezintă un aspect neregulat, rugos, cu ciobituri, fiind mai tocită înspre capătul distal. Părțile active cel mai intens folosite sunt suprafața laterală stângă, puternic șlefuită/lustruită, și suprafața superioară, cu capătul distal, fațetat, bine șlefuit. S-au observat urme de utilizare: tocire, lustruire, striuri transversale, mai ales pe suprafața îngustă din stânga. Rolul funcțional: piatră de ascuțit (Nr. inv.: 27870). L = 14,32 cm; LA = 4,38 cm; GR = 2,5 cm (fig. 19/1).

37. Cute. Artefact din gresie, de formă paralelipipedică, obținut prin cioplire și abrazare, ciobit în vechime. Suprafața activă, cea superioară, este netedă, bine șlefuită, ca urmare a utilizării. Rolul funcțional: piatră de ascuțit (Nr. inv.: 27869). L = 16,46 cm; LA = 6,52 cm; GR = 4,03 cm (fig. 19/2).

38. Cute. Artefact din gresie, de formă alungită, dreptunghiular în secțiune, spart în vechime, cu muchii rotunjite; partea activă reprezentată de două dintre suprafețe, puternic șlefuite (fine); urme de utilizare: tocire, striuri fine. Rolul funcțional: piatră de ascuțit (Nr. inv.: 27871). L = 9,91 cm; LA = 3,76 cm; GR = 3,45 cm (fig. 19/3).

39. Cute. Artefact din gresie, de formă paralelipipedică, cu suprafețe plate și muchii în majoritate rotunjite, bine șlefuite. Una din fețe, reprezentând probabil partea activă, este puternic aplatizată; cu muchii tăiate drept, ciobite în urma utilizării (Nr. inv.: 27867). L = 13,4 cm; LA = 5,82 cm; GR = 3,07 cm (fig. 19/4).

40. Artefact din gresie (galeț) de formă elipsoidală, cu suprafața șlefuită. Posibile urme de utilizare ar fi mai multe zone de aplatizare (tocire?) și striuri/ciobituri observate pe suprafața piesei. Rolul funcțional este incert - posibil șlefuitor/percutor. O altă funcționalitate propusă a fost cea de proiectil (Nr. inv.: 27873). L = 6,34 cm; LA = 5,05 cm; GR = 5,08 cm (fig. 19/5).

41. Artefact din gresie, obținut prin debitare și abraziune, de formă aproximativ paralelipipedică, cu baza pătrată, cu muchiile rotunjite în partea superioară și lateral. Suprafața superioară este netedă, bine șlefuită. Piesa prezintă ciobituri laterale, probabil rezultate în urma folosirii. Funcționalitate incertă (Nr. inv.: 27868). L = 68,7 m; LA = 64 cm; GR = 3 cm (fig. 19/6).

42. Artefact din gresie (galeț), de formă aproximativ elipsoidală, cu aspect natural. Pe una dintre fețe se observă o zonă cu urme de tocire (aplatizare), rezultate în urma utilizării. Funcționalitate incertă – posibil folosit ca șlefuitor sau percutor (Nr. inv.: 27872). L = 8,57 cm; LA = 6,88 cm; GR = 5,81 cm (fig. 19/7).

43. Cute (?). Artefact din gresie, de formă aproximativ cubică, obținut prin debitare, cioplire; doar una din suprafețe, cea

superioară, este netedă, fină (puternic șlefuită și lustruită). Muchiile sunt rotunjite, neregulate, cu urme de lovire, rezultate fie la prelucrare, fie în urma folosirii. Funcționalitate incertă (Nr. inv.: 27866). L = 8,22 cm; LA = 6,96 cm; GR = 4,98 cm (fig. 19/8).

44. Artefact din gresie, de mari dimensiuni, de formă neregulată, cu secțiunea transversală aproximativ trapezoidală, spart în vechime. Una din suprafețe este aplatizată, fiind amenajată pentru utilizare prin șlefuire (abraziune). Urme de uzură observate: tocire, micro-desprinderi și striuri longitudinale și transversale. Rol funcțional: piatră pentru ascuțit (Nr. inv.: 27876). L = 15,15 cm; LA = 9,03 cm; GR = 5,73 cm; G = 1038 g (fig. 19/9).

45. Piatră prelucrată. Galet mare din gresie de formă elipsoidal-neregulată, cu fețele și muchiile amenajate prin cioplire și abrazare. Una din fețe este puternic aplatizată și tocită, iar suprafața opusă prezintă o fațetare în plan oblic, cu urme intense de utilizare: șlefuire, tocire, striuri, care sugerează folosirea pietrei prin frecare. Ciobită recent (Nr. inv.: 27886). L = 17,82 cm; LA = 17,70 cm; GR = 10,94 cm (fig. 20/1).

46. Piatră prelucrată. Artefact de formă aproximativ discoidală, obținut prin cioplire și șlefuire parțială; cu suprafața superioară mai netedă; cu muchiile neregulate, cu urme de abraziune și ciobire, rezultate fie în urma prelucrării, fie a utilizării. Funcționalitate incertă (Nr. inv.: 27878). Dmax = 7,11 cm; GR = 2,83 cm (fig. 20/2).

47. Piatră cu urme de folosire. Galet mare din gresie, de formă elipsoidală, cu muchiile rotunjite și una dintre fețe aplatizate prin abrazare. Unul dintre capete, cu aspect neregulat, prezintă desprinderi de materie, ciobituri și fisuri, produse atât în vechime, cât și recent. Rol funcțional incert (Nr. inv.: 27885). L = 18,02 cm; LA = 15,32 cm; GR = 6,12 cm (fig. 20/3).

48. Cute. Artefact din gresie, plat, de formă aproximativ rectangulară, cu colțurile rotunjite, confecționat prin cioplire și abraziune, spart la unul din colțuri. Urmele de utilizare se observă în special pe suprafața superioară, mult mai fină, cu granulația mai mare, tocită, și ciobită. Rol funcțional: probabil piatră de ascuțit (Nr. inv.: 27877). L = 6,69 cm; LA = 6,63 cm; GR = 1,61 cm (fig. 20/4).

49. Piatră prelucrată. Artefact din gresie (galet), de formă ovoidală, cu un capăt secționat (spart?) în vechime, fie ca urmare a unei acțiuni de amenajare a pietrei (crearea unei baze), fie ca rezultat al folosirii. Urmele de utilizare, observate în special în partea opusă spărturii, constau în tocirea suprafeței și micro-alveolări, sugerând folosirea prin frecare (Nr. inv.: 27884). L = 12,90 cm; LA = 10,96 cm; GR = 8,26 cm (fig. 20/5).

50. Artefact din piatră. Artefact din gresie (galet), cu aspect calotiform natural, cu partea superioară rotunjită, iar cea inferioară plată, ciobită recent. Urmele de utilizare se observă pe muchiile laterale: tocire (șlefuire) și ciobire, desprinderi concoidale. Rol funcțional incert - probabil percutor (Nr. inv.: 27882). L = 8,47; LA = 7,63 cm; GR = 4,17 cm (fig. 20/6).

51. Piatră prelucrată. Artefact din gresie (galet), de formă discoidală, obținut prin șlefuirea (abrazarea) marginilor. Ciobit la descoperire. Rol funcțional incert (Nr. inv.: 27879). D = 6,39 cm; GR = 1,82 cm (fig. 20/7).

52. Piatră prelucrată. Galet din gresie de formă aproximativ elipsoidală, cu fețele și muchiile aplatizate prin cioplire și abrazare. Urmele de utilizare observate constau în tocirea și alveolarea suprafețelor. Rolul funcțional este incert, probabil a folosit ca piatră de ascuțit. Prezintă ciobituri recente (Nr. inv.: 27883). L = 14,73 cm; LA = 13,81 cm; GR = 7,26 cm (fig. 20/8).

53. Piatră prelucrată. Artefact din gresie (galet), de mici dimensiuni, în formă de

paralelipiped cu baza aproximativ pătrată, obținut prin abraziune. Suprafețele și muchiile tocite, rotunjite indică utilizarea sa, probabil ca piatră de șlefuit, ascuțit (Nr. inv.: 27880). L = 4,9 cm; LA = 44,5 cm; GR = 1,5 cm (fig. 20/9).

Atribuire culturală incertă

54. Așchii de debitaj. Resturi de debitaj (așchii) din rocă vulcanică microgranulară cu forme neregulate (2 buc. Nr. inv.: 27874). Lmax = 7,61 cm, LAmx = 6,84 cm (fig. 21/1, 4).

55. Așchie de debitaj. Produs de debitaj din rocă vulcanică microgranulară, de culoare cenușie, cu formă aproximativ triunghiulară, cu una din laturi tăiată drept și cealaltă curbă, cu o fațetă în plan oblic și muchia subțire, tăioasă. Posibilă eboșă a unui artefact cu rol funcțional în tăiere (Nr. inv.: 27773). L = 9,25 cm, LA = 4,77 cm, GR = 1,78 cm (fig. 21/2).

56. Așchie de debitaj. Produs de debitaj din rocă vulcanică microgranulară de culoare gri, cu formă neregulată, fără urme de prelucrare și utilizare (Nr. inv.: 27822). L = 7,65 cm, LA = 7,27 cm, GR = 1,80 cm (fig. 21/3).

57. Așchie de debitaj cu urme de prelucrare. Produs de debitaj din rocă vulcanică microgranulară de culoare gri-deschis, de formă relativ patrulateră și secțiune lenticulară convex-concavă, cu talon neted și bulb de percuție atenuat, extremitatea distală este tăiată transversal-oblic; marginea dreaptă este tăiată drept; latura stângă convexă, fațetată (subțiată), cu marginea tăioasă (posibilă parte activă) (Nr. inv.: 27832). L = 4,86 cm, LA = 6,47 cm, GR = 1,77 cm (fig. 21/5).

58. Gratoar. Gratoar pe suport laminar scurt, din rocă vulcanică microgranulară de culoare gri, cu morfologie relativ trapezoidală și secțiune trapezoidal-canelată, amenajat prin percuție, cu două margini tăioase realizate în capătul distal și marginea stângă prin fațetare în plan

oblic (transversal și longitudinal) (Nr. inv.: 27821). L = 4,86 cm, LA = 5,29 cm, GR = 1-25 cm (fig. 21/6).

59. Fragment de nucleu. Nucleu fragmentar din rocă vulcanică microgranulară, de culoare gri, cu morfologie neregulată și secțiune aproximativ triunghiulară, cu o parte din cortex păstrată la unul din capete; cu negative de debitaj neregulate (Nr. inv.: 27823). L = 7,71 cm, LA = 7,83 cm, GR = 4,05 cm (fig. 21/7).

60. Lamă fragmentară cu profil liniar, ușor curb și secțiune trapezoidală, realizată din silex mat, de culoare maroniu-gălbui, amenajată prin percuție și retușare; urme de uzură: luciu, observat în special în partea proximală (ventral, în zona bulbului de percuție și marginea stângă, și dorsal în zona central-proximală stânga), probabil rezultat al înmănușării. Păstrată partea proximală, cu bulbul de percuție, și partea mezială; cu depuneri pe latura stângă (Nr. inv.: 27777). L = 4,11 cm, LA = 1,46 cm, GR = 0,41 cm. Perioada timpurie a epocii bronzului (fig. 21/8).

61. Așchie de debitaj. Produs laminar de debitaj din rocă vulcanică microgranulară, cu aspect curbat, cu secțiune trapezoidală și muchii tăioase. Fără urme de prelucrare și folosire (Nr. inv.: 27778). L = 6,46 cm, LA = 3,34 cm, GR = 1,42 cm (fig. 21/9).

62. Nucleu din piatră. Nucleu din sticlă vulcanică microgranulară, de formă aproximativ emisferică, cu o bază relativ plată; prezintă urme de debitare, ceea ce sugerează folosirea sa ca materie primă pentru confecționarea de artefacte (Nr. inv.: 27881). L = 7,30 cm, LA = 7,11 cm, GR = 5 cm (fig. 21/10).

63. Bloc de piatră prelucrată. Bloc fragmentar din gresie, de formă poliedrică neregulată și secțiune rectangulară, cu două laturi lungi, îmbinate în unghi de 45° și cu trei fețe tăiate relativ drept, iar celelalte cu aspect neregulat, natural sau datorat fracturării accidentale. În partea

superioară se remarcă mai multe intervenții intenționate, produse în vechime, conștând în: 5 creștături perpendicular-oblice amplasate pe una din muchiile lungi (cu L cuprinsă între aprox. 3,5 și 5 cm) și 3 scobituri aproximativ circulare, amplasate pe fața superioară (2 alăturate, cu diametrul aprox. de 3 cm și una mai mică, izolată, cu diametrul de 1,10 cm). Tot pe fața superioară se observă o șanțuire superficială (L = 16,8 cm), aproximativ paralelă cu latura lungă, opusă celei cu creștături. L = 30,5 cm, LA = 27 cm, GR = 17,2 cm, G = 15 000 g (fig. 22/2). Observație: piesa a fost descoperită în zona aglomerării cu pietre din perioada mijlocie a epocii bronzului (Cx 03), dar cel mai probabil aparține epocii bronzului, fără a se putea preciza cu exactitate

atribuirea culturală. Semnele de pe acest bloc de piatră pot fi puse în legătură cu o eventuală reprezentare antropomorfă.

64. Vârf de lance de fier. Locul de descoperire/autorul descoperirii: Covasna–Hankó-fürdő (Băile Hankó). Donația lui Pál Hadnagy din Zagon, 1957. Descrierea: vârf de lance cu lama în formă de frunză, prevăzut cu tub de înmănușare. Este confecționat din fier prin forjare. Piesa s-a păstrat în stare de conservare mediocră. Vârful lamei și o parte a tubului de înmănușare sunt rupte. Prezintă urme de coroziune pe suprafață. Date tehnice: L (total): 16 cm; L (lamă): 10,6 cm; LA (lamă): 3,3 cm; D (tub de înmănușare): 2,1 cm; G: 107 g. Nr. inv.: ARH-15501, Muzeul Național Secuiesc – Sfântu Gheorghe (fig. 33/1-2).³⁷

Bibliografie / Bibliography

Andrișoiu I. 1992. *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*. Bibliotheca Thracologica II. București: Institutul Român de Tracologie.

Bader T. 1991. *Die Schwerter in Rumänien*. Prähistorische Bronzefunde IV/8. Stuttgart: Steiner Verlag.

Băjenaru R. 2014. *Sfârșitul bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.

Bălan G., Quinn C.P., Hodgins G. 2016. The Wietenberg Culture: Periodization and Chronology. *Dacia* N.S. LX: 67-92.

Boroffka N.G.O. 1994. *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 19. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

Buzea D. 2013. *Raport tehnic de cercetare arheologică, istorică, etnografică Covasna, jud. Covasna, Sfântu Gheorghe* (ms., noiembrie 2013; Arhiva MNCR).

Cavruc V. 1998 (ed.). *Repertoriul arheologic al județului Covasna*. Seria Monografii Arheologice I. Sfântu Gheorghe: Editura Angvstia.

Chidioșan N. 1980. *Contribuți la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*. Oradea: Muzeul Țării Crișurilor.

Ciugudean H. 2011. Periodizarea culturii Gáva în Transilvania în lumina noilor cercetări. *Apulum* XLVIII/2: 69-102.

Constantinescu M. 2020. Începuturile culturii Monteoru: așezarea de la Năeni-Zănoaga Cetatea 2. Cluj-Napoca: Editura Mega.

Crișan V. 2000. *Dacii din estul Transilvaniei*. Sfântu Gheorghe: Editura Carpații Răsăriteni.

Crișan V. 2009. Cetatea Zânelor de la Covasna - între mit și realitate. In: V. Crișan, V. Sîrbu (ed.), *Dacii din Curbura Carpaților. Catalog de expoziție*. Sfântu Gheorghe: Muzeul Carpaților Răsăriteni.

Crișan V., Pupeză P., Săsăran L., Buzea D. 2018. Pietrele de ascuțit dacice de la Covasna – Cetatea Zânelor. *Mousaios* XXII: 173-190.

³⁷ Mulțumim dr. Sztáncsuj Sándor József pentru fișa acestui obiect pusă la dispoziție și dr. Călin Șuteu pentru scanarea 3D a obiectului și procesarea 2D a imaginilor.

- Crișan V., Sirbu V., Pupeză P. 2016.** *Covasna – Cetatea Zânelor. Un centru de putere dacic din Carpații Orientali.* Brăila: Editura Istros.
- Crișan V., Sirbu V., Pupeză P., Mărgineanu-Cârstoiu M., Apostol V., Nagy J., Piroska E. 2017.** Covasna. In: O. Țentea, V. Lungu, Fl. Matei-Popescu (ed.) *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2016. A LI-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice, 24-27 mai 2017, București, Muzeul Național de Istorie a României.* București: Institutul Național al Patrimoniului: 49-50.
- Munteanu R. 2010.** Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali. *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XXIV, Piatra Neamț: Editura „Constantin Matasă”.*
- Popa A. 2022.** *Raport privind evaluarea arheologică și arheometrică non-invazivă a terenului, prelucrarea informatizată a datelor achiziționate și interpretarea acestora din punct de vedere arheometric și arheologic, pe terenul identificat prin CF 28869 de la Covasna.* Sfântu Gheorghe (ms.; Arhiva MNCR).
- Pupeză P., Crișan V., Sirbu V., Cristescu C., Tutilă O., Cioată D., Apostol V., Buzea D., Ștefan D. 2022.** Covasna, jud. Covasna. Punct: Cetatea Zânelor. In: I.C. Opreș (ed.), *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2021. A LVI-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice, 26-28 mai 2022, Oradea.* București: Institutul Național al Patrimoniului: 104-105.
- Puskás J. 2018.** Middle Bronze Age Settlement patterns and metal discoveries in the valley of the Black River. In: R.E. Németh, B. Rezi, (eds.): *Bronze Age Connectivity in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 13-15 October 2016.* Cluj-Napoca: Editura Mega: 217-278.
- Roman P.I., Dodd-Opreșcu A., János P. 1992.** *Beiträge zur Problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas.* Mainz am Rhein: Philip von Zabern.
- Roska M. 1942.** *Erdély régészeti repertórium a I. Őskor.* Kolozsvár: f.e.
- Soroceanu T. 2012.** *Die Kupfer- und Bronzezeit in Rumänien / Depozitele de obiecte din cupru și bronz din România. Epoca timpurie și mijlocie a bronzului.* Archaeologica Romanica Band V, Cluj-Napoca - Bistrița: Editura Accent.
- Ștefan M., Buzea D.L., Ștefan D., Kovács A., Puskás J. 2018.** Raport preliminar asupra cercetărilor desfășurate la Reci-Doboika, jud. Covasna, un sit cu depuneri în gropi din epoca fierului. *Angustia 22:* 137-166.
- Ștefan M.-M., Ștefan D., Buzea D. 2021.** Noi cercetări arheologice pe Valea Cașinului. Fortificațiile de la Sânzieni-Cece, jud. Covasna. *Angustia 25:* 75-104.
- Szabó V.G. 2017a.** Hoards and Fortifications: New Observations on the Structure and Function of Eastern Hungarian Late Bronze Age and Early Iron Age High-Altitude Fortified settlements. In: B.S. Heeb, A. Szentmiklosi, R. Krause, M. Wemhoff (eds.), *Fortifications: The Rise and Fall of Defended Sites in Late Bronze and Early Iron Age of South-East Europe. International Conference in Timișoara, Romania from November 11th to 13th.* Berlin: Staatliche Museen zu Berlin: 107-134.
- Szabó V.G. 2017b.** A Gáva kerámias-típus kora. Az Alföld a hajdúböszörményi szitulák földbekerülésének időszakában. In: V. Szabó, M. Bálint, G. Vácsi (eds.), *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszer / The second situla of Hajdúböszörmény and its relations.* Studia Oppidorum Haidonacium XIII. Budapest: Robinco Kft.: 231-278.
- Székely Z. 1981.** Cetăți din epoca bronzului în județul Covasna. *Aluta. Studii și Comunicări XII-XIII:* 21-30.
- Zaharia E. 1990.** La culture Monteoru. La deuxième étape des développements à la lumière des fouilles de Sărata-Monteoru (dép. de Buzău). *Dacia N.S. XXXIV:* 23-51.

Fig. 1 Harta jud. Covasna localizată pe harta României (apud www.județul.covasna).
Fig. 1 Covasna County located on the map of Romania (after www.județul.covasna).

Fig. 2 Covasna și localizarea celor mai importante descoperiri arheologice de la Covasna-Cetatea Zânelor, Covasna-Dealul Sărat și Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor (apud <https://earth.google.com>).
Fig. 2 Covasna town and the location of the most important archaeological finds at Covasna-Cetatea Zânelor, Covasna-Dealul Sărat and Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor (Hankó Valley/Pigeon Valley) (after <https://earth.google.com>).

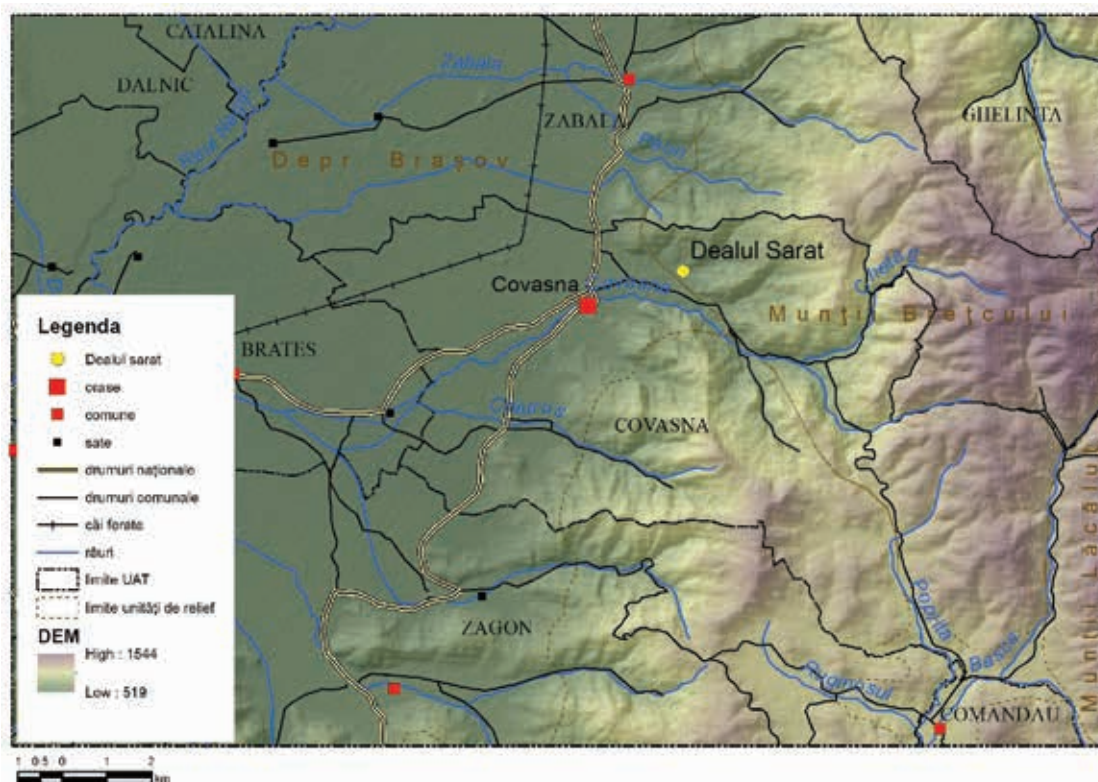

Fig. 3 Covasna – localizarea siturilor arheologice de la Covasna-Dealul Sărat și Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
Fig. 3 Covasna town. Location of the archaeological sites of Covasna-Dealul Sărat and Valea Hankó/Valea Porumbeilor.

Fig. 4 Covasna-Dealul Sărat și zona de protecție delimitată a sitului în baza căreia s-a realizat proiectul de evaluare și cercetare arheologică preventivă din anul 2022.
Fig. 4 Covasna-Dealul Sărat and the delimited protection zone of the site on the basis of which the project of preventive archaeological evaluation and research was carried out in 2022.

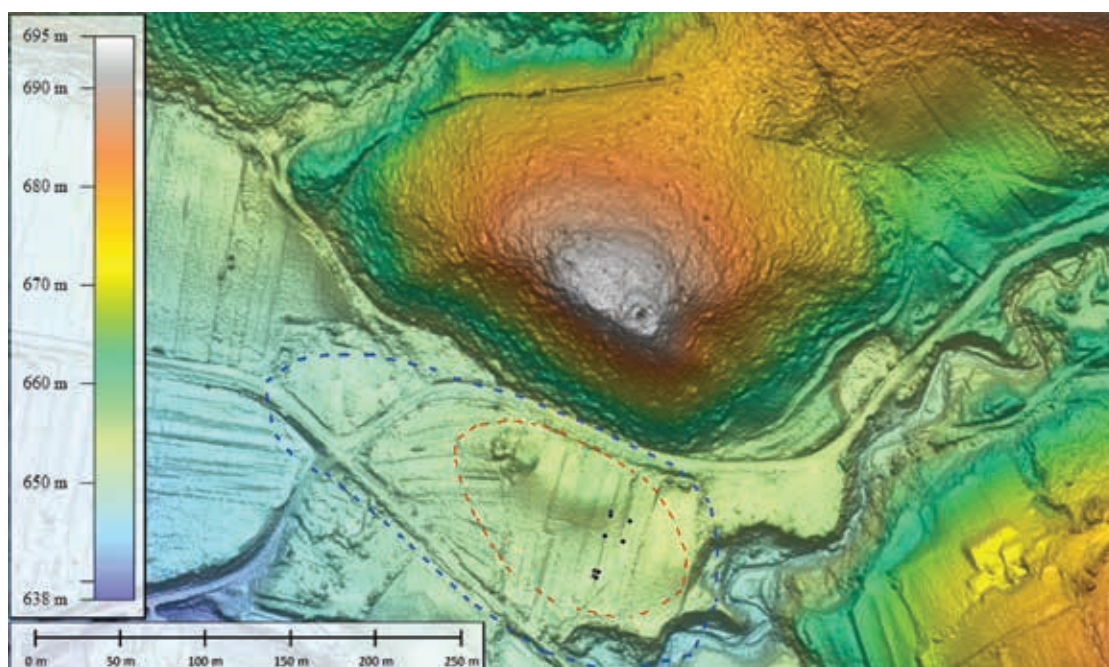

Fig. 5 Situl Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Modelul 3D al terenului (roșu - delimitarea sitului; albastru - delimitarea zonei de protecție).

Fig. 5 The Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor site. 3D terrain model (red - site limits; blue - protection area limits).

Fig. 6 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Plan de încadrare: roșu - amplasamentul proiectului de investiții; verde - planul casei particulare.

Fig. 6 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Framing plan: red - investment project site; green - private house plan.

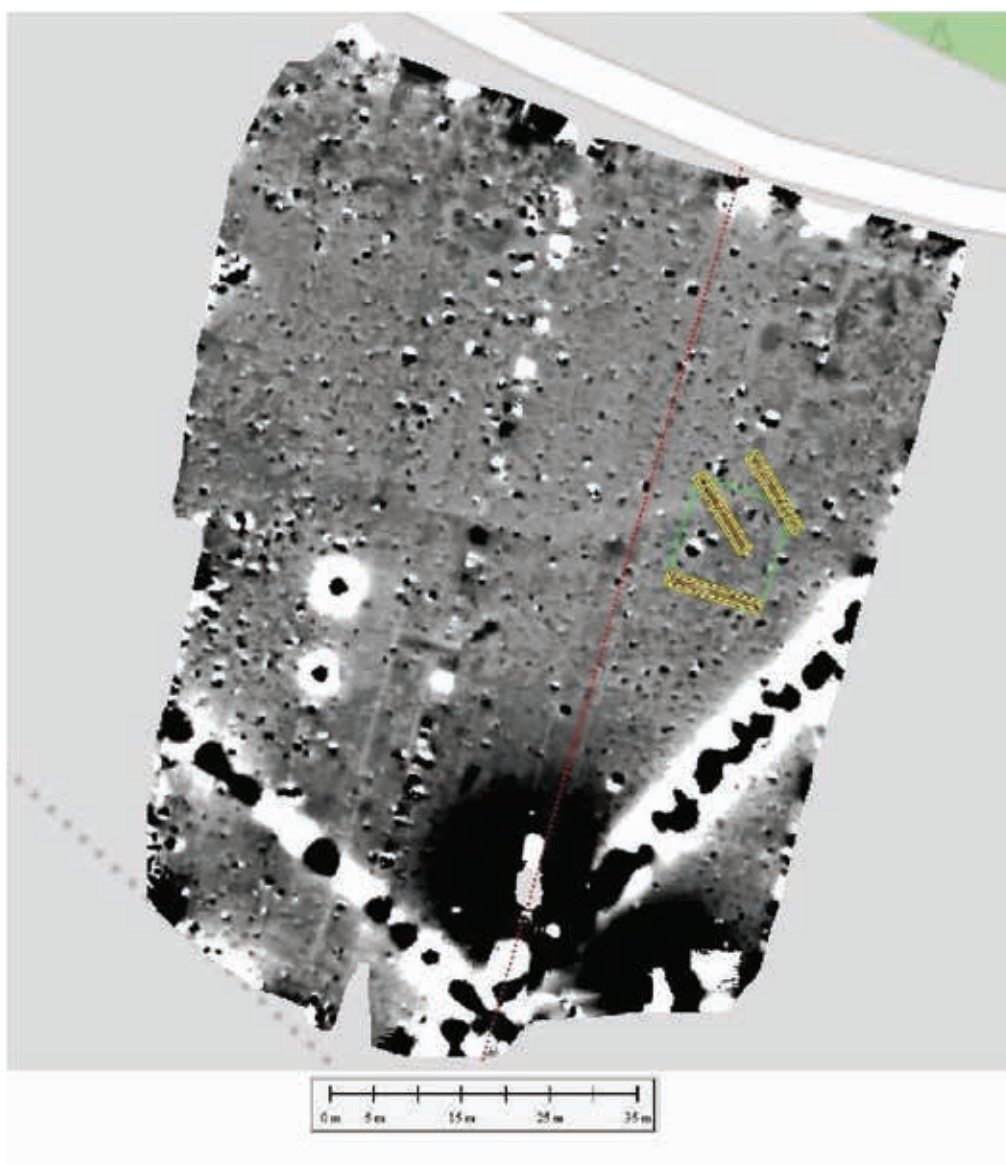

Fig. 7 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
Harta magnetometrică a sitului (apud Popa 2022).
Fig. 7 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
Magnetometric map of the site (after Popa 2022).

Fig. 8 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Etapa de decapare și răzuire pe fiecare nivel de cercetare preventivă.

Fig. 8 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Scraping stage on each archaeological level of preventive survey.

Fig. 9 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, jud. Covasna. Matricea stratigrafică a S1/2022, profilul nordic al sitului.

Fig. 9 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Stratigraphic matrix of S1/2022, northern profile of the site.

Fig. 10 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, jud. Covasna. Matricea stratigrafică a S1/2022, profilul sudic al sitului.

Fig. 10 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Stratigraphic matrix of S1/2022, southern profile of the site.

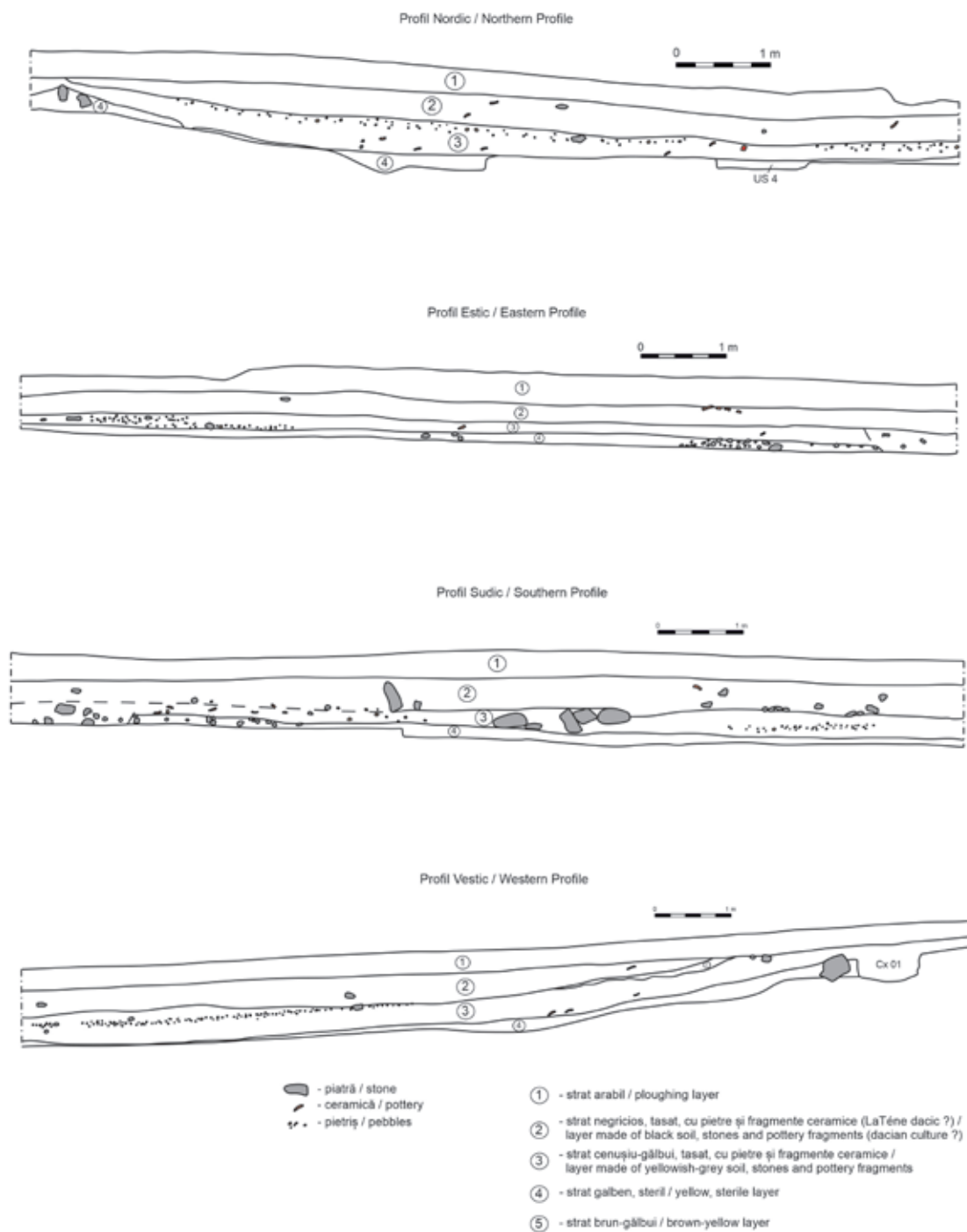

Fig. 11 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, jud. Covasna.

S1/2022, profile stratigrafice ale sitului.

Fig. 11 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022 - Stratigraphic profiles of the site.

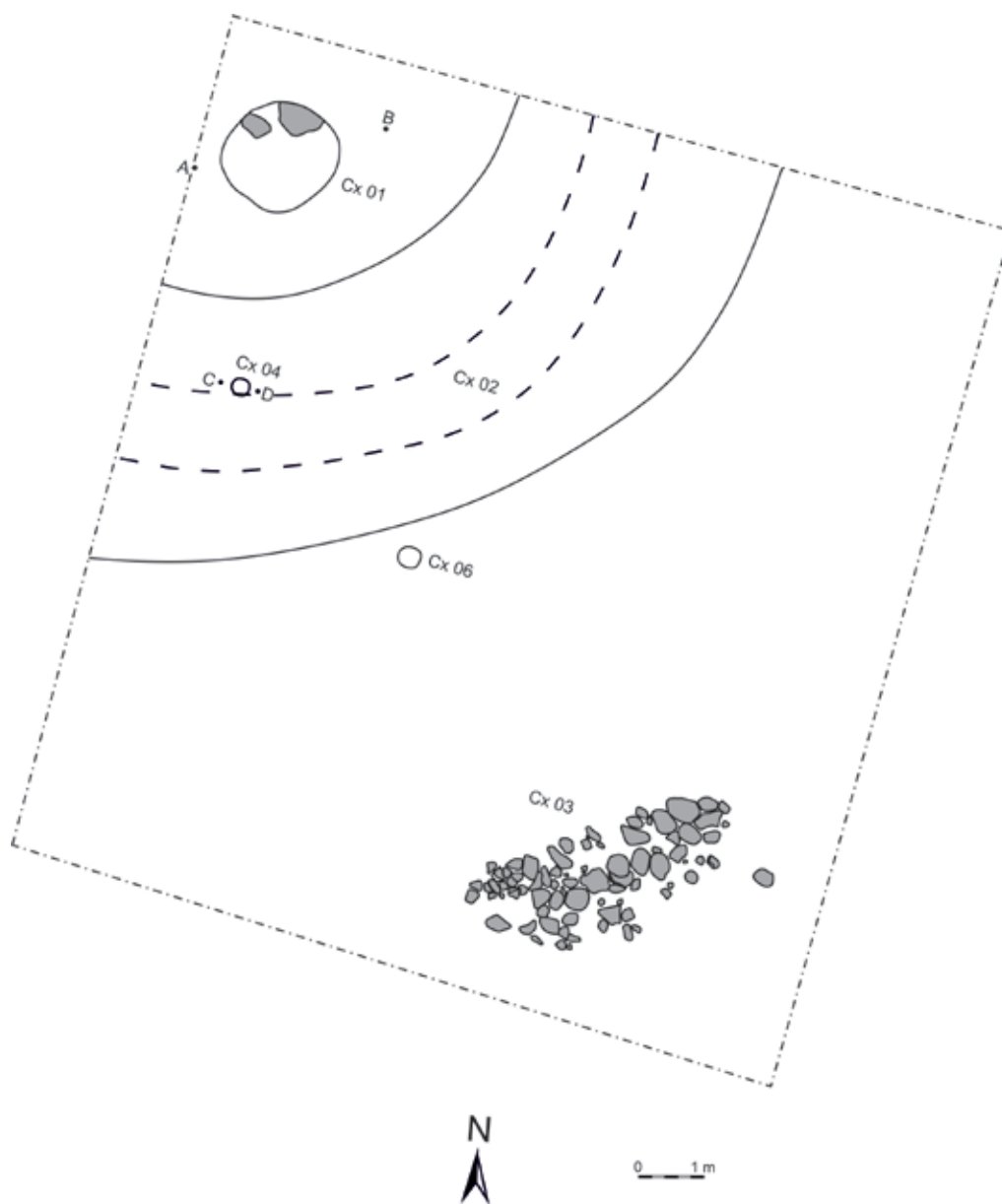

Fig. 12 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022 – Plan.
Fig. 12 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022 - Plan.

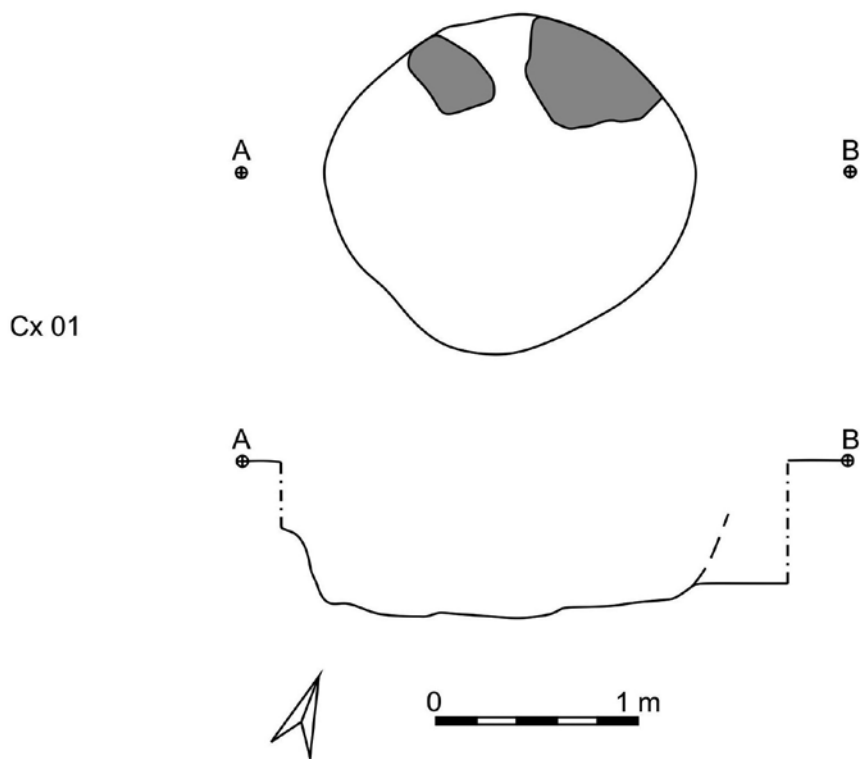

Fig. 13 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022, Cx 01 – Plan și profil.
Fig. 13 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022, Cx 01 - Plan and profile.

Fig. 14 Aerofotografie a zonei sitului Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor cu cele două suprafețe cercetate în anul 2022 (S1 și S2).
Fig. 14 Aerial photograph of the Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor site area with the two areas excavated in 2022 (S1 and S2).

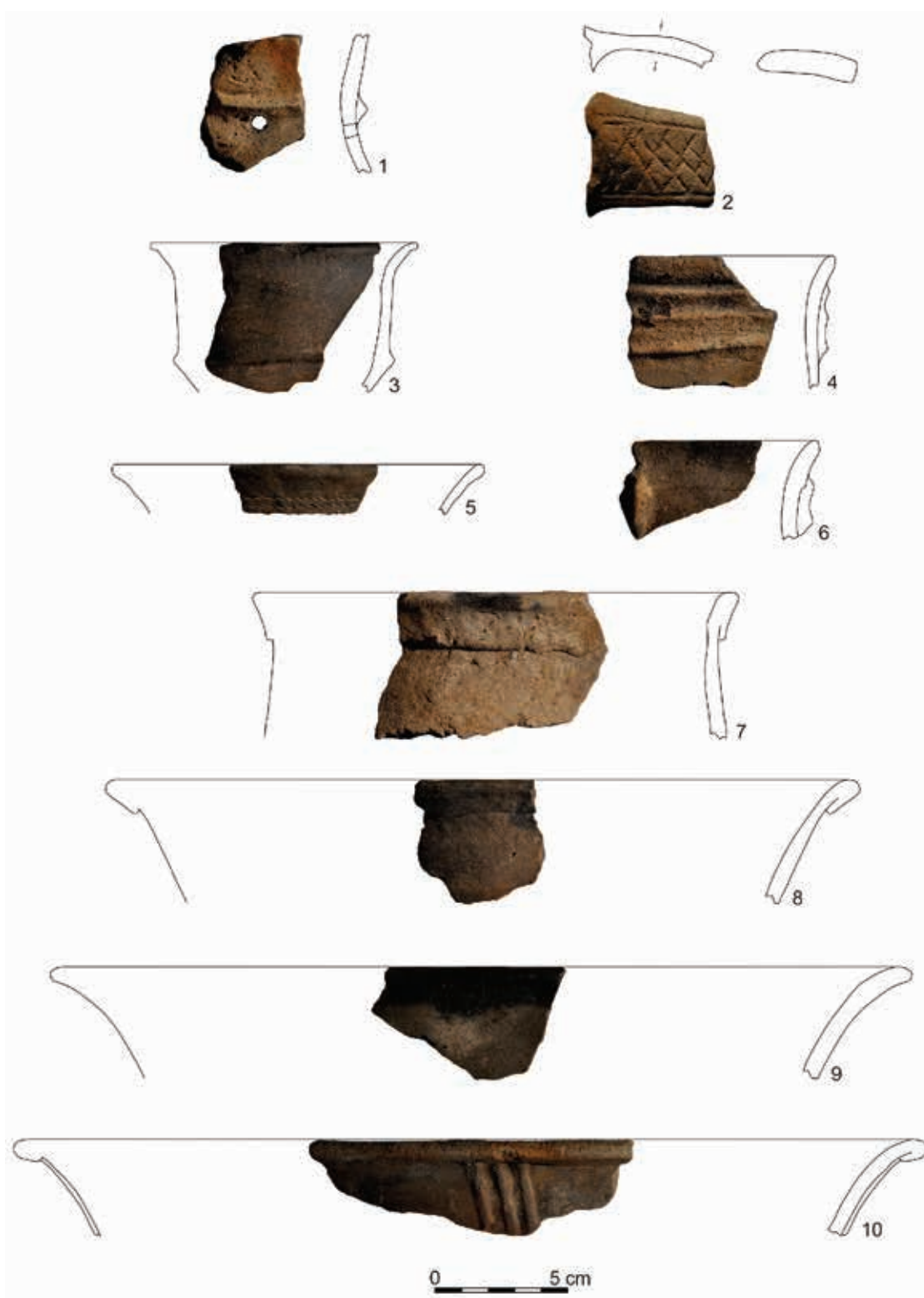

Fig. 15 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-10 Fragmente de vase aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Jigodin.

Fig. 15 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-10 Fragments of Early Bronze Age pottery, Jigodin culture.

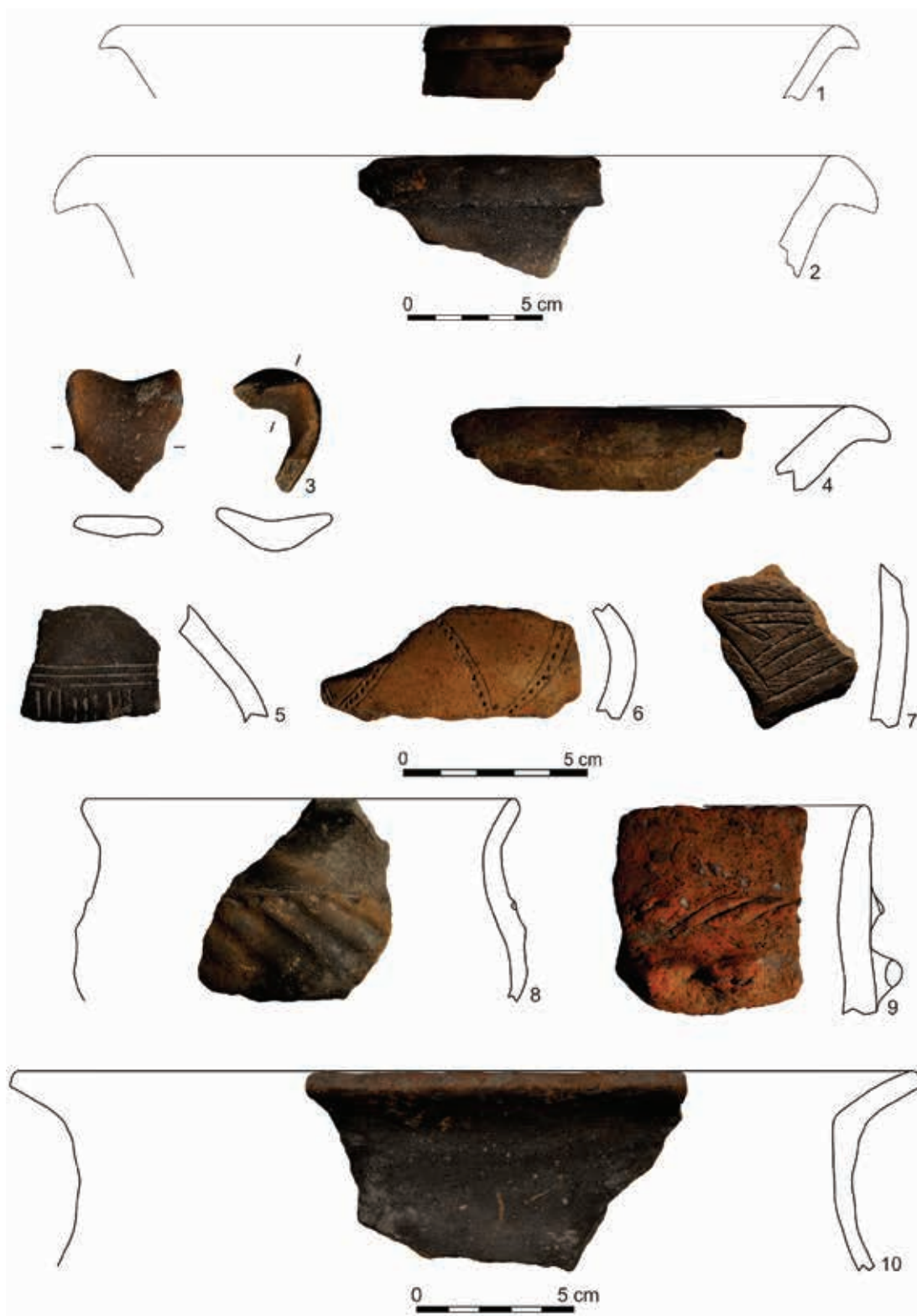

Fig. 16 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Fragmente de vase aparținând perioadei mijlocii a epocii bronzului: 1-4 cultura Monteoru; 5 cultura Ciomortan; 6-10 cultura Wietenberg.

Fig. 16 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Fragments of Middle Bronze Age vessels: 1-4 Monteoru culture; 5 Ciomortan culture; 6-10 Wietenberg culture.

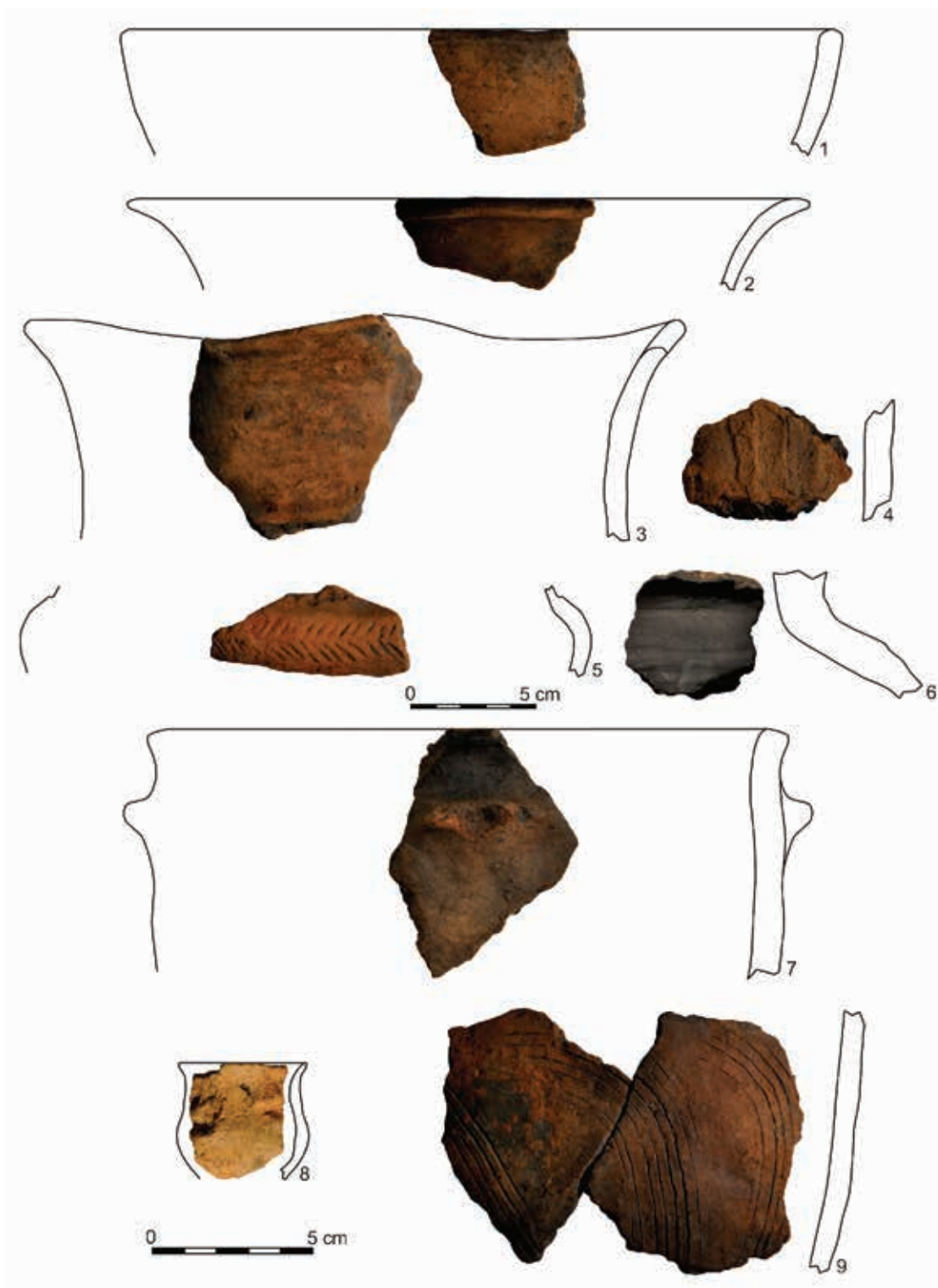

Fig. 17 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-9 Fragmente de vase aparținând perioadei târzii a epocii bronzului, cultura Gáva.
Fig. 17 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-9 Fragments of Late Bronze Age vessels, Gáva culture.

Fig. 18 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-5 Fragmente de vase aparținând celei de a doua epoci a fierului (Latène).

Fig. 18 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-5 Fragments of vessels from the Second Iron Age (Latène).

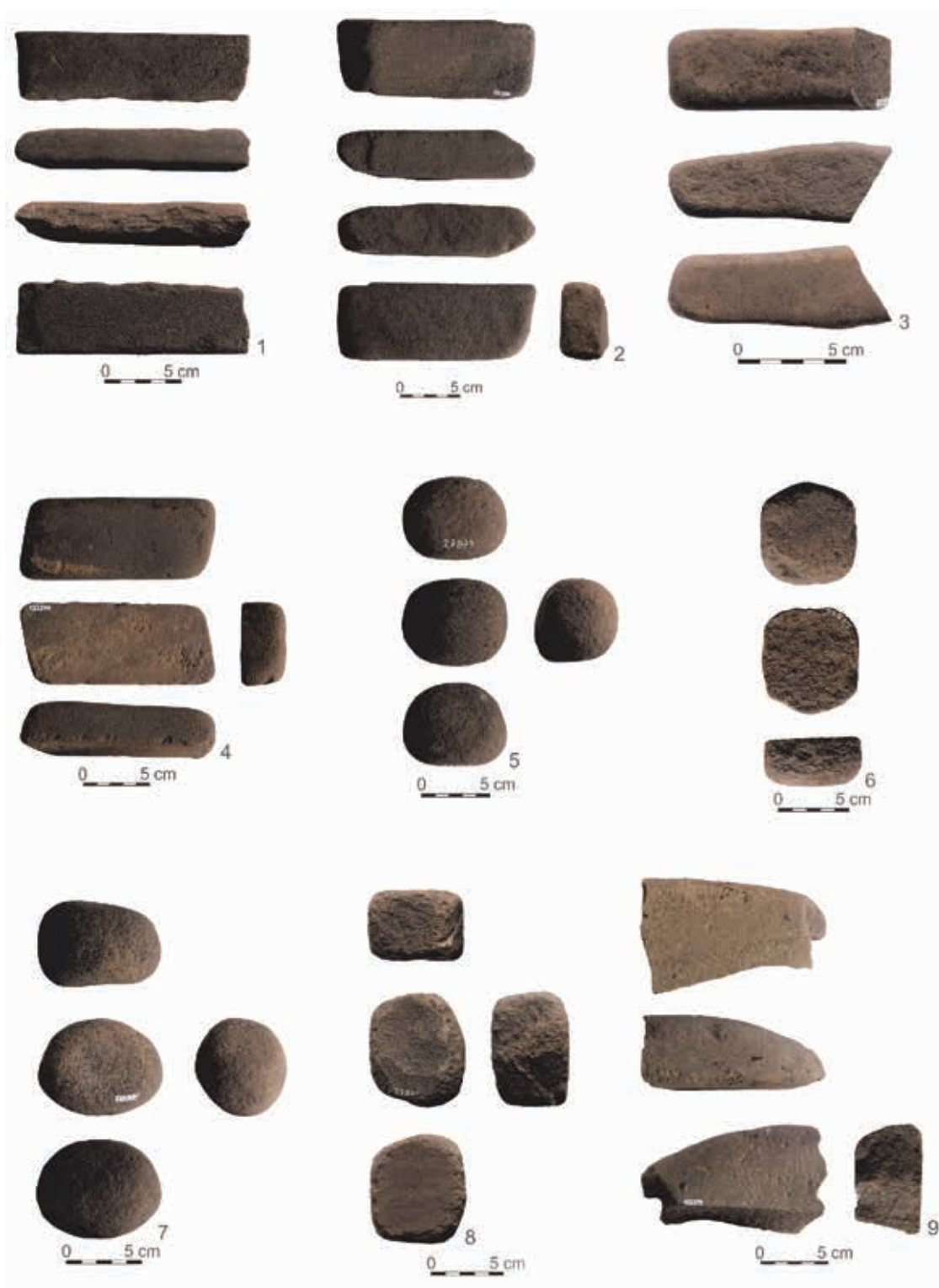

Fig. 19 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-9 Gresii de ascuțit.
Fig. 19 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-9 Dacian whetstones.

Fig. 20 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-9 Obiecte litice prelucrate .
Fig. 20 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-9 Processed lithic objects.

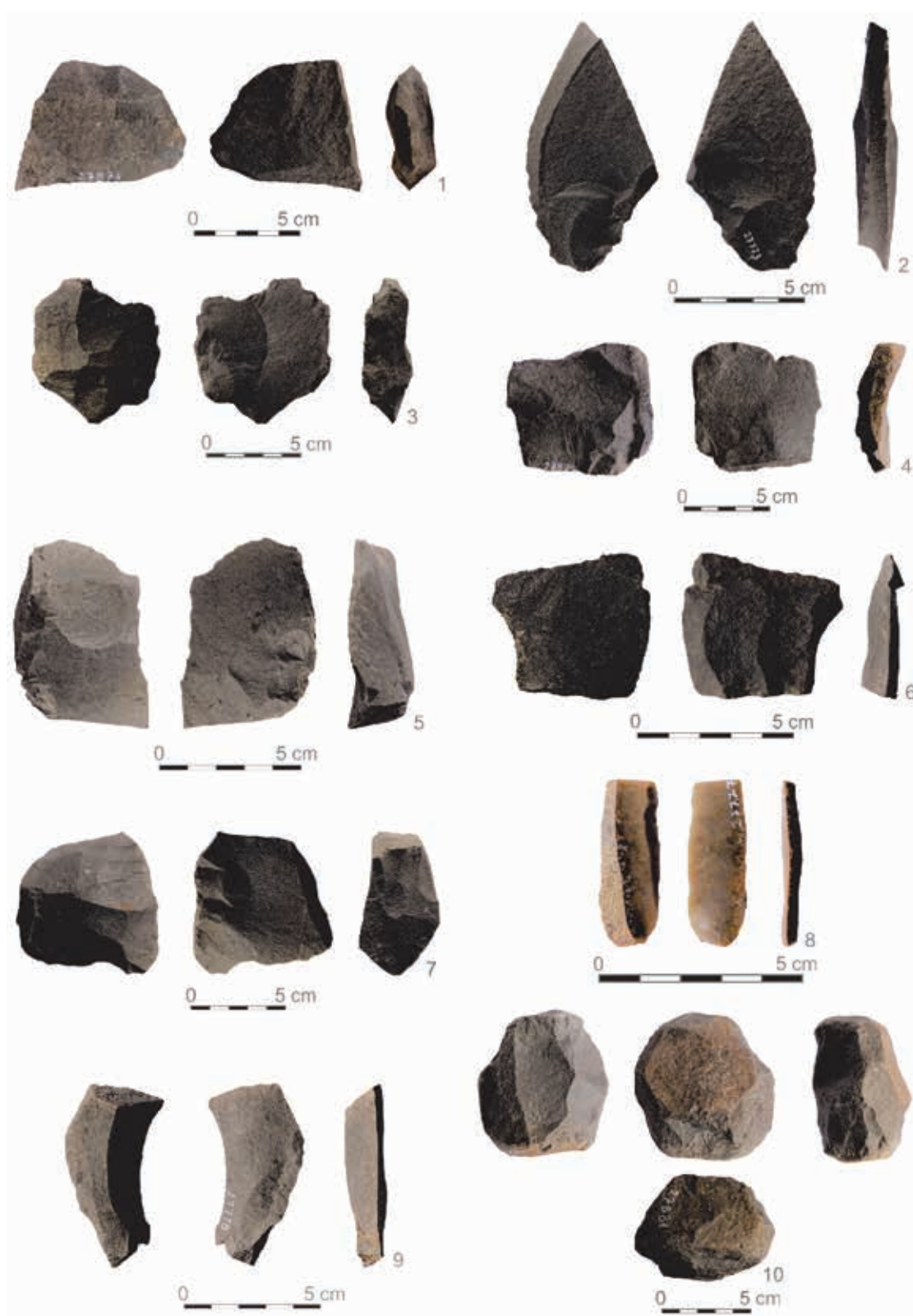

Fig. 21 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-10 Obiecte de piatră cu urme de prelucrare.
Fig. 21 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-10 Stone objects with traces of processing.

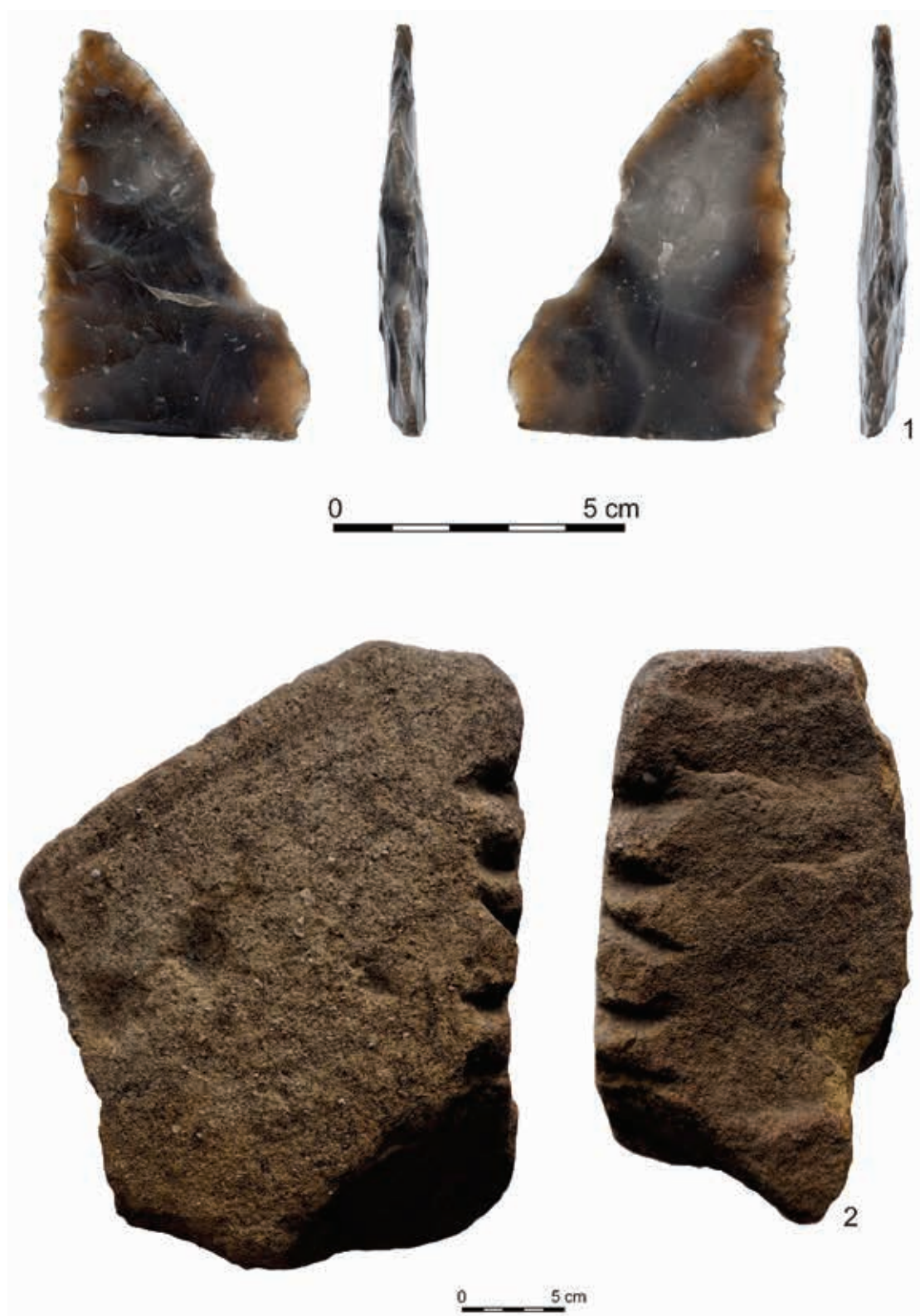

Fig. 22 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.

1 Vârf de lance litic descoperit în Cx 01; 2 bloc de piatră descoperit în Cx 03.

Fig. 22 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1 Flint spearhead found in Cx 01;
2 Stone block with probably anthropomorphic carved features found in Cx 03.

1

2

Fig. 23 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Amplasarea sitului.
Fig. 23 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Location of the site.

Fig. 24 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Groapa Cx 01 aparținând perioadei târzii a epocii bronzului.

Fig. 24 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Cx 01 pit belonging to the Late Bronze Age.

Fig. 25 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Șanțul Cx 02 aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului.

Fig. 25 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Ditch Cx 02 belonging to the Early Bronze Age.

1

2

Fig. 26 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Complexul Cx 03
aparținând probabil perioadei mijlocii a epocii bronzului.

Fig. 26 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Complex Cx 03
probably belonging to the Middle Bronze Age.

Fig. 27 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Groapa de stâlp Cx 04.
Fig. 27 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Pillar pit Cx 04.

1

2

Fig. 28 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Șanțul (?) Cx 05 aparținând a doua epoci a fierului (?).
Fig. 28 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 The Cx 05 (?) ditch belonging to the Second Iron Age (?).

1

2

Fig. 29 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-2 Șanțul (?) Cx 05 aparținând a doua epoci a fierului (?).
Fig. 29 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-2 Cx 05 ditch (?) belonging to the Second Iron Age (?).

Fig. 30 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Groapa de stâlp Cx 06.
Fig. 30 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Pillar pit Cx 06.

1

2

3

Fig. 31 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-3 Aspecte din timpul cercetării secțiunii S2/2022.
Fig. 31 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-3 Aspects during excavations of surface S2/2022.

Fig. 32 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Aspecte de săpătură.
Fig. 32 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Excavation aspects.

Fig. 33 Covasna. 1-2 Vârf de lance de fier (foto Puskás József; scanare 3D/procesare imagini 2D Călin Șuteu).

Fig. 33 Covasna. 1-2 Iron spearhead (photo Puskás József; 3D scanning/2D processing images Călin Șuteu).